

GERHARD SEEWANN

1989 és más cezúrák a Magyarországra vonatkozó német történetírásban

A drámai politikai események révén bekövetkező kortárs törések és cezúrák nagy kihívást jelentenek minden historiográfiának. A történetírás számára a szükséges távolságtartás, valamint az eseményeknek (még akkor is, ha azok, mint az 1989-ben történtek is, minden jel szerint korszakváltást, s ezzel mélyreható, sőt forradalmi fordulatot jelentenek) a hosszabb időtartamok kontinuitásába való beillesztésére meglévő hajlandósága, és ennek háttérben a cezúrák utáni tulajdonképpeni „megújulások” megkérdőjelezése egyrészt előnyösnek bizonyul abból a szempontból, hogy a történetészek általában nem roskadnak össze a „nulladik óra” fikciója, sőt bűvölete alatt. Másrészt a kutatás e cezúrák miatt szükségessé váló új helyzetmeghatározása számos nehézségbe ütközik. Így például a kutatónak valamilyen módon revideálnia kell a mindaddig megszokott, látszólag bevált kérdésfelvetéseit és kutatási szempontjait, azokat esetleg újakkal kell helyettesítenie. Fernand Braudel francia történész ezzel kapcsolatban a következőre utalt: „A társadalomtudomány fél az eseménytől. Nem alaptalanul: a rövid időtartam minden időtartamok legönkényesebbike, legcsalókábbja”.¹

Mivel a régi Német Szövetségi Köztársaság az egykori NDK maradványainak „Anschluß”-ával maga is jelentős változásokon volt kénytelen keresztülmenni, ezért az újonnan létrejött Németországban működő történetészek is teljesen új feladatok előtt és keretfeltételek között találják magukat. E ponton vethető fel a kérdés, hogy ha összehasonlítjuk a német és a magyar történetészeket, akkor hogyan látható az, miként boldogultak a rendszer-

változással bekövetkezett speciális helyzetükkel (még ha ez a német történelemszempontoknak csak egy részére vonatkozik is) és az 1989-es cezúrával (ami mindkét ország számára az), illetve, hogy az új helyzet meghatározására milyen kísérletek történtek, milyen változások mentek végbe a historiográfiai koncepciókban, s e folyamatra milyen reakciók születtek. Sajnos ezt a kérdést most közelebbről nem vizsgálhatjuk meg, mivel számos, akár egy konferencia programját is meghaladó aspektusával² e tanulmány kereteit szétfe-szítene. Pusztán Jürgen Kocka német történészre utalunk, aki 1989 cezúrája kapcsán megállapítja: „Paradox módon lehetséges, hogy az 1989-es mélyreható változások és ezek részben restauratív következményei azoknak a történelmi kontinuitásoknak a tartósságát erősítik, amelyek a 20. század forradalmi változásai közepette megmaradtak, és csak igen lassan változnak. Ellentétben azzal, ahogyan 1989 őszén néhányan gondolták, a legfrissebb tapasztalatok fényében nem az eseménytörténet és az empirikus történelem, hanem sokkal inkább a strukturális és a folyamatokat vizsgáló történelem nyert nagyobb teret, s vált plauzibilisebbé. Nem ez lenne az első forradalom, amelyik a hosszú időtartam struktúráira irányítaná a figyelmet.”³

Ebből a szempontból az 1989-es cezúrának a délkelet-európai historiográfia egyre inkább lendületessé váló helyzetmeghatározásának kiindulópontjaként való vizsgálata Holm Sundhaussen maradandó érdeme, akinek 1991-ben írt *Rückkehr in die Vergangenheit oder Aufbruch in die Zukunft: Versuch einer Zwischenbilanz für die Balkanländer*⁴ [Vissza a múltba vagy előre a jövőbe: kísérlet a balkáni országok köztes mérlegének megvonására] című tanulmányát annak számos felvetése miatt közelebbről is megvizsgáljuk. Noha Sundhaussen vizsgálódásai során Magyarországot részben hangsúlyosan nem veszi figyelembe, de tanulmánya ezen ország története és historiográfia szempontjából is releváns. Ez különösen érvényes két bevezető tézisére: „1. Délkelet-Európa összes aktuális problémáját nem lehet teljes egészében, vagy akár csak elsősorban a létező szocializmus négy-öt évtizedére visszavezetni. 2. A jelenlegi változások irányáért, dinamikájáért és sikerességük esélyeiért nagymértékben a történelmi-strukturális előzmények felelősek.”⁵

Sundhaussen kritizálja az érintett országokban – főként a városi elit köreiben elterjedt – hajlandóságot, hogy a jelen problémáit, kiváltképp a konfliktusok forrásait az „eddiggi gazdasági- és társadalmi rend eredményeként” interpretálják, s ebből azt a téves következtetést vonják le, hogy a régi rend-

szer maradványainak következetes felszámolásával minden probléma gyorsan, mintegy magától megoldódik majd. Az effajta automatizmus-elképzelések egyébként az elmúlt rendszerben is megvoltak (ez is egy nyilvánvaló kontinuitás), amikor például abból a feltételezésből indultak ki, hogy a szocialista társadalmi rend megteremtésével minden nemzeti és nemzetiségi probléma önmagától megoldódik majd. „Amit egy viszonylagosan elmaradott társadalomból a szabadság és jólét pluralista társadalmába való átmeneti fázisként jellemeznek, az évszázados, sarkalatos problémának bizonyul.” – állítja. Ez az átmeneti fázis Délkelet-Európában immár százötven éve tart, „szocialista és nem-szocialista periódusokat foglalva magába”. Sundhussen utal annak az új mítosznak a veszedelmeire, „amelyet főként az átalakulási folyamat protagonistái ápolnak, s amely szerint minden, ami nem volt szocialista, eo ipso pozitív. Mindez a második világháborúig terjedő korszak discsóitálásához vezet, amire azonban szintén nincs semmilyen ok. Tulajdonképpen érthető, hogy Délkelet-Európa népei a rendszer nyolcvanas évek végén bekövetkezett összeomlása után ott szeretnék folytatni, ahol a szocializmus megszilárdulásakor abbahagyták. Hol is folytathatnák másutt? Ám ha mindezt a múlttal, a ‘történelem Molochjával’ való kritikus szembenézés nélkül teszik, akkor a további fejlődés ugyancsak zsákutcába jut.”⁶

A múlttal való szembenézés tárgyaként három, „szűk keresztmetszet”-nek nevezett sarkalatos problémát nevez meg, amelyek a poszt-szocialista országok modernizációját vagy nyugatosodását mindmáig megnehezítették és továbbra is megnehezítik: 1. a modern politikai kultúra hiányosságai; 2. a gazdasági elmaradottság felszámolásának problémái; 3. a nacionalizmus.

A Balkán országaival ellentétben a Habsburg-Monarchia területén bizonyos módon igenis létezett civil társadalom („civil society”), ám négy-öt évtized szocializmusát nemigen élte túl. A szocializmus ugyan nem tudta létrehozni a kliensrendszerre és paternalizmusra épülő struktúrákat, de jelentős támogatást nyújtott ehhez. Mindez az intermedialis és autonóm intézmények, érdekképviselőtek felépítése, az érdekegyeztetés révén megszüntethető. Az ilyesfajta intézmények csak demokratikus, az egész társadalmat átfogó és egyesítő konszenzus alapján képesek működni, ám „a közös ellenféllel szembeni egyesülés mindig egyszerűbb volt a demokratikus konszenzuson alapuló egység kialakításánál”.⁷ Günter Schödl ebben az összefüggésben véli épp Magyarország vonatkozásában érvényesnek azt a megállapítást, hogy az ország „a parlamentarizmus és a saját hosszú múlt-

ra visszatekintő hagyományai ellenére sem rendelkezik a konfliktusok parlamentáris kezelésének és a demokratikus véleménynyilvánításnak terheket elviselő tradíciójával”.⁸

Az ilyesfajta intézményrendszer nélkülözhetetlen hordozója a gazdaságilag önálló közeposztály, melynek egzisztenciája a hatékony piacgazdaságra épül. Ezzel áttérünk a gazdasági elmaradottság és annak felszámolásának témájára. Az urbánusoknak és a népieseknek a magyar történelemben is megjelenő, a fejlődés alternatíváiról szóló történelmi vitáját – nevezetesen a mezőgazdaság fejlesztése versus iparosítás, s ezzel együtt az agrárszektor (1945-ig a lakosságnak több mint a fele ebből a szektorból élt) meghaladásáról szóló vitát – a szocializmus a maga erőltetett iparosításával eldöntötte. A központi irányítású gazdasági rendszer körülményei között ez „nem csak a mezőgazdaság fejlődésének definitív blokádjához, hanem a tőke példátlan elherdálásához”⁹ is vezetett. Az erőltetett iparosítás gigantikus projektjeinek befektetési romjai – amelyek a már eleve meglévő, minden fejlődést megbénító tőkehiány ellenére óriási mértékben pazarolták el a pénzforrásokat – mindegyik szocialista országban, így Magyarországon is megfigyelhetők.

A fejlődés akadályozásának gyakran figyelembe nem vett okait – amelyeket semmiféle tőke-transzferrel, legyen az bármilyen nagymértékű is, nem lehet megoldani – „fejbéli jelenségek”, mint például értéképzetek, magatartásmódok is kísérik: „Az elmaradott országok tulajdonképpeni sarkalatos problémája a lakosságban mélyen gyökerező prekapitalista értékrendszer és magatartásminta. A kapitalizmust ‘könyöklő társadalomnak’ tartják, a gazdaságot pedig zéróösszegű játéknak tekintik, vagyis ha valaki nyer, akkor egy másiknak szükségszerűen veszítenie kell. Következésképpen a kapitalista nyereségre való törekvését aszociálisnak (vagyis a közösségi szolidaritással szembezállónak) tekintik.” Ebből vonja le Sundhaussen a következőt: „A hagyományos magatartásmódok megváltoztatásához hosszú távú stratégiára van szükség, amelynek a mindenkori kiinduló helyzet függvényében egy vagy több generáción keresztül a lakosság többségének irányába kell hatnia.”¹⁰ Az alternatíva a művelődés, a képzés és az önszervező szervezetek rendszerének kiépítése lehet.

A rendszerváltást és annak sikeres befejezését veszélyeztető másik tényező az, hogy a társadalom nagy árat fizet érte, s ez alááshatja a demokratikus rendet, mivel „a lakosság egyre nagyobb részének növekvő szociális nyomorúsága fokozott nacionalizmusba torkollik.”¹¹ Ennek az agresszív na-

cionalizmusnak (túlságosan) kevés köze van a nyugat-európai típusú nacionalizmus felszabadító és emancipatórikus funkciójához, hiszen „az egyik nép nemzeti szabadságának növekedése szinte mindig mások szabadságának a rovására következett be”, ráadásul igen gyakran egy olyan társadalom keretei között, amelyik ugyan proklamálta nemzeti egységét, ám amelyet továbbra is a mélyreható szociális egyenlőtlenség és az ezzel kapcsolatos, gyakran etnikailag artikulálódó feszültség jellemezte. A nacionalizmus – mint a hiányzó jólét és a szolidaritás iránti vágy kompenzálása, illetve mint egy olyan ajánlat, amely a társadalom számára kiutat ígér identitás- és orientációs válságából – „polgári” formájában tehát semmit sem veszett bővületéből, sőt inkább még nyert is valamennyit. Történelmi gyökerei természetesen veszélyes, „kritikus tömeg”-ként megkérdőjelezendők. „Délkelet-Európában a nacionalizmus (a francia forradalommal ellentétben) mindig kifelé, a ‘másik’ ellen irányult, akárki volt is ez a ‘másik’. Arrafelé a nemzettel mindig a hatalom ‘legitimálása’ érdekében éltek vissza. A nemzet ‘objektív’-kulturális (illetve genetikai-biológiai) képződményként való értelmezése, amelybe az egyes ember sem belépni nem tud, sem pedig abból kilépni, az etnikai közösséget zárt társadalommá formálta át. A politikai pluralizmus, a piacgazdaság és a társadalmi differenciálódás az ‘imaginárius közösséget’ veszélyeztető elemekként jelentkeztek, mivel a nemzet fragmentálódásának, vagy – ami még rosszabb – atomizálásának a veszélyével fenyegettek.”¹²

A Kelet-Európa nagy részére jellemző nacionalizmus ilyen ideológiai elemei előrevetítik azt a veszélyt, hogy maga a nacionalizmus is a fejlődés áthatolhatatlan gátjává válik. „Aki a nacionalizmus kizárólagos változatát elfogadja a posztoszocialista átalakulási folyamat első fázisának elkerülhetetlen mobilizálási stratégiájaként, annak eleve tudnia kell, hogy ilyen előfeltételek mellett lehet, hogy az átalakulásnak nem lesz második fázisa. A történelem erre is kellő számú példát szolgáltat.”¹³ Schödl szintén aláhúzza annak a nacionalizmusból eredő tömegmobilizálásnak a veszedelmes voltát, amit a magyar államnak a határokon túli nemzeti kisebbségei irányában folytatott protekcionista politikája eredményez, amikor az Antall-kormány miniszterelnöke és külügyminisztere egyaránt hangsúlyozta, hogy minden magyar nevében beszél. „Az ilyen nyilatkozatok, amelyek a szomszédoktól való izolálódás veszélyei ellenére születnek meg távoli, a történelmi tudatban valójában soha ‘be nem vett’ vereségek kollektív emlékezetének politikai relevanciáját fejezik ki. A miniszterelnök és a külügyminiszter, mindketten törté-

nészek, nyilvánvalóan kényszerítve érzik magukat, hogy a kollektív frusztrációnak és a növekvő nacionalizmusnak bizonyos engedmények révén vegyék élet. Ám ezzel a külpolitikai kapcsolatok romlását kockáztatják, s ez indirekt módon egyértelműen mutatja, hogy a nacionalizmus mint stilizált emlékezet belpolitikailag-társadalmilag még mindig, vagy már megint, mennyire fontos a reformút hatékony tömegbázisának biztosítása szempontjából – a nacionalizmus, a korai nemzeti mozgalom emlékének hazafias-romantikus ápolgatásától kezdve egészen annak egyfajta agresszív-depresszív extrém változatáig, amely a tömeges elszegényedés és a reformpolitika sikertelensége révén egyre inkább erőre kaphat.¹⁴

Ha Sundhussen 1989 cezurájára vonatkozó fejtegetéseit összefoglaljuk, akkor nála elsősorban „a jelenlegi átalakulási folyamat sikerét biztosító kognitív előfeltételek” megeremtéséről van szó, mégpedig „a szocialista és preszocialista összeomlás okainak és következményeinek feldolgozása révén”. Vagyis közvetlenül a történetíráshoz fordul: „A történészek ebben komoly szerepet játszanak. Az ő feladatuk, hogy a történelmi legendák és mítoszok immár több mint egy évszázada egymásra rakódó romhalmazát eltakarítsák, véget vessenek a nemzeti pseudo-háborúknak, s a figyelmet a nemzetről és a nemzetállamról a társadalomra és az emberre irányítsák.”¹⁵

Günter Schödl a már többször idézett, 1990 márciusában megtartott előadásában éppen Magyarország példáján keresztül foglal állást a mítoszok és legendák tárgyában, amennyiben okfejtésének kiindulópontjaként a „nemzeti stilizálását” választja: „Ezt figyelembe véve a három traumatikus vereséget – 1848/49, 1918/20, 1944/45 – mind a mai napig nem tudták feldolgozni, a közzgondolkodás még kevésbé, mint a tudományos történetírás. Sem a nacionalizmus-vita, sem pedig a hetvenes éveknek a kortárs történelem felé fordulása nem akadályozta meg, hogy a modern magyar történelem, s főként a negatív csúcspontok romantikus-nacionalista dicsőítésének áthagyományozódása újra visszhangra leljen. A mai magyarországi történelmi tudat például a két világháború közötti időszaknak és a ‘Trianon’-traumának akkora jelentőséget tulajdonít, amelyről joggal állították, hogy nagyobb, mint a második világháborút követő időszaké.”¹⁶ Az ilyen negatív csúcspontok közé tartoznak továbbá az 1678-tól 1711-ig vívott kuruc háborúk Thököly Imre és Rákóczi Ferenc történelmi személyiségeivel, akik elfedik az e tanulmány harmadik részében tárgyalandó 1686/99-es cezurát.

Először azonban vizsgáljuk meg Ilona Reinert-Tárnoky *Das nationale Selbstverständnis der Ungarn* [A magyarok nemzeti önértelmezése] című tanulmányát, amelyben a szerző arra tesz (túlságosan ritkán tapasztalható) kísérletet, hogy a magyar nemzeti diskurzus elemeit – amelyek összefoglaló szintézise még várat magára – kritikusan vizsgálja meg, igaz, anélkül, hogy a „kelet-európai kishépek” hasonló elemeivel összehasonlítaná azokat, pedig a gyűjteményes kötet, amelyben a tanulmány megjelent, ehhez kiváló keretet biztosított volna.¹⁷

„Kelet-Európa kis népei között a magyarok annyiban jelentenek sajátos kivételt, hogy csekély létszámuk ellenére nem kishépek, hanem történelmi nemzetnek tartják magukat. Valószínűleg azért, mert identifikációjuk objektuma nem a lakosság volt, hanem az ország. Eleinte ugyanis a honfoglaláskor megszerzett terület minden lakosa magyarnak számított.”¹⁸ A „kivétel” megállapítással Reinert-Tárnoky egyébként mesterének, Günther Stöcknek¹⁹ az ítéletére utal. Az etnikumnak mint társadalmi kategóriának a középkorban még teljesen természetesen indifferens volta csak a 19. században változott meg azon törekvés következtében, hogy az addigi rendi államot polgári nemzetállammá alakítsák át. A nemesi nemzetet felváltotta a „történelmi nemzet”, ami ettől kezdve „politikai nemzetként” magának igényelte a vezető szerepet, magát a Szent István-i birodalom határai között lévő állammal azonosította, s e vonatkoztatási pontját 1918 után sem adta fel. Ezzel állt szemben a multinacionális államképződmény rideg valósága, amelyik monarchiaként a maga dualista, 1867-ben kreált alkotmányával a többi „kis nép” nemzeti és kulturális egyenjogúságra és politikai emancipációra való törekvését – legalábbis a birodalom magyar felének politikai gyakorlatában – nem vette tudomásul, s elnyomó politikájával az effajta törekvéseket csak tovább erősítette. Hogy mindez az állam összeomlásához vezet, azt senki más nem ismerte fel olyan világosan, mint Kossuth párizsi követe, gróf Teleki László, aki egy Kossuthnak írott, 1849. május 14-én (amikor a forradalom vereségét még nem láthatták előre) kelt levelében e halálos ítéletről teljesen egyértelműen vélekedett: „Legyünk ... a nemzetiségekkel ... szemben olyan nagyvonalúak, amennyire csak lehet. Nem csak Ausztriának van vége, hanem Szent István Magyarországnak is... A Liberté, egalité, fraternité nem elegendő már. A népek nemzetiségként kívánnak élni. Olyan rendet kell teremtenünk, amelyben az egységes nemzetiség hiányát az individuális és nemzetiségi jogok igazságos megoszása váltja

fel.”²⁰ Ezzel az állásponttal szemben a historizáló nacionalizmus győzedelmeskedett, ami a századfordulóra megalomániás méreteket öltött: „A magyar honfoglalás 1896-os, ezeréves évfordulója különösen nagy lendületet adott a historizáló nacionalizmusnak, a publicista Rákosi Jenő harmincmillió magyar birodalmi víziójától kezdve a jogászprofesszor Timon Ákos téziseiig, amelyek a magyar népnek erősen kihangsúlyozott államjogi és közjogi gondolkodást vindikáltak. A magyaroknak a sokféle kötődésű óriásbirodalmak idejéből származó, ázsiai eredetű különleges államalkotó képességéről alkotott homályos elképzelések a millenáris romantikában gyökereznek.”²¹ Ez a nacionalizmus 1918 után haladásellenes, antiliberális, és még agresszívabb vonásokat öltött magára. Trianonból „egyrészt mindazok kiátkozása következett, akiknek a forradalmakhoz a legcsekélyebb közük is volt, mivel a területvesztésért a forradalmakat tartották felelősnek, másrészt az erőszakos paramilitáris különítmények előtérbe kerülése, amelyek nemzeti jelszavakkal léptek fel az ezeréves határok visszafoglalásának érdekében”. Még ha Bethlen István miniszterelnök 1921-től 1931-ig tartó kormányzása idején „a ‘kultúrfölcény’ révén megvalósítandó ‘békés revízió’ jelszavát hirdette is”, a magyar Szent Korona erősen hangsúlyozott kultusza arra irányult, hogy „a történelmi kontinuitást jelképezze, s ezáltal napirenden tartsa az ország történelmi határaitra vonatkozó igényét”. A Horthy Miklós kormányzó körüli jobboldali kör politikai koncepciója „kimerült az irredentizmusban és a zsidóellenességben, frazeológiájuk a magányos sztyepei lovas körül forgott, aki Kelet és Nyugat között a Nyugat védelmében vérzett a vártán, s mindezért csak hálátlanság volt a fizetsége.”²² A harmincas évek radikális parasztpolitikusai a demokratizálásért és földreformért, külpolitikailag pedig az állampolgárság tekintetében az önrendelkezés jogáért, illetve a Dunamenti népeknek a pánszláv és pángermán hegemoniatörekvésekkel szembeni konföderációjáért léptek fel, ám Bibó István a második világháborút követő romhalmazon a magyar nacionalizmus hagyományos változatának még messzebb menő kritikáját fogalmazta meg. „Miután a polgári nemzetállam megteremtésének kísérlete (1848) meghiúsult, a politikai érdekek ideológiai csomagolása Magyarországot az egyik ‘zsákutcából’ a másikba vezette. ... A kiegyezésről ugyanis mindkét fél azt ‘hazudta’ magának, hogy jól sikerült megoldás, s elfordultak az igazi problémáktól. Ez vezetett az első világháborúhoz és 1918/19 forradalmához. E tapasztalat fényében a háború előtti státus képe olyannyira megdicsőült,

hogy az új határok között azt vissza is állították. Ez gazdasági liberalizmust, ugyanakkor a demokrácia megakadályozását jelentette. A meghatározó tényező a hagyományos felső réteg és a nem-magyar polgárság maradt. A társadalmi-gazdasági korrekciót nacionalista-soviniszta jelszavak pótolták, amelyek Magyarországot ismét csak háborúba taszították.”²³

Végezetül Reinert-Tárnoky bemutatja, hogy a paraszti indíttatású, egykor társadalomkritikus ellenzék a szocialista Magyarországon miként alakult át a nemzeti gondolat képviselőjévé, „elsősorban az irányzat atyja, az író Illyés Gyula. ... Társadalomkritikája egyre inkább a nyelvkérdésre irányult”, és egy olyan munkás esélyegyenlőtlenségét, aki nyelvi szigetből származva nem ismeri kellőképpen az államnyelvet, s így nem is szerezhethet szakmunkás képesítést, Illyés „az osztályharc új formájaként”²⁴ interpretálja. Amit a szerző a világban élő tizenötmillió magyar – akik közül csak tízmilliónyi-an élnek a magyar államban – említésével pusztán jelezni kíván, az az a tény, hogy Illyés kritikája kizárólag a szomszédos országokban kisebbségi sorban élő honfitársai helyzetére vonatkozik. S ez a „nemzeti kérdés”-nek a továbbra is aktuális jelentősége, amit a magyar napi politika az ország hangulatától függően hol megoldottnak, hol megoldatlannak, illetve az európai integráció értelmében megszűntnek tekinthet. Ez utóbbit a saját történelmükből vett érveléssel is legitimálják, amire Schödl is utal: „Összességében a történelmi fejlődés azon tradícióinak rehabilitálását figyelhetjük meg, amelyek az európai és a nemzetit, s kiváltképpen e kettő szerves kapcsolót hangsúlyozzák. Világos a szándék: a történelmi emlékezet révén kívánnak érveket találni a ‘nyugati út’, a piacgazdaság és a jóléti társadalom, illetve a reformkurzus aktuális értékrendjének megítélése mellett.”²⁵

Térjünk vissza Schödl azon megállapításához, ami a következő megfontolások vezérfonala kíván lenni: „A modern magyar történelem, s különösen a negatív csúcspontok romantikus-nacionalista dicsőítésének áthagyományozódása új visszhangra lelt.” A romantikus-nacionalista dicsőítés reneszánszáért 1945 után senki sem tett többet, mint Mód Aladár a *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*²⁶ című, számos kiadást megért művével. A nemzeti függetlenségi és szabadságtörekvések általa és az ő munkássága óta váltak tartósan, mind a mai napig érezhető hatással a teljes újkori magyar történelem megítélésének uralkodó kritériumaivá, azóta azonosítják a haladás gondolatát a nemzeti függetlenség gondolatával.²⁷ Szinte senki sem merte kellő súllyal kritizálni Mód azon módszerét, hogy a 19. és 20. száza-

dok nemzetállami elveit és értékrendszerét olyan korokra – a 16., 17. és 18. századokra (1789-ig) – vetíti vissza, amelyek a nemzetállamot egyáltalán nem ismerték, s hogy e módszer nemcsak megengedhetetlen, hanem a történelmi események észlelésére való képesség redukálódásához vezet, s ezzel a lényeges történelmi folyamatok megfigyelését vakvágányra tereli, így járulva hozzá a történelemlről kialakult kép jelentős torzulásához.²⁸

Mutassuk be mindezt több olyan történelmi folyamat példáján, amelyet a német történettudomány az utóbbi években behatóan vizsgált. Volker Press a Német-római Birodalom és a Habsburg Monarchia (nyugati része) történelme kapcsán hangsúlyozza a területi betagozódás és a felekezetiesedés folyamatainak jelentőségét.²⁹ Holm Sundhaussen a területi betagozódás fontos részelemeként emeli ki a délkelet-európai társadalmak intézményesedésének folyamatát, mint modernizálódásuk lényeges lépcsőfokát.³⁰ Ha megfigyeléseit Magyarországra vetítjük ki, akkor megállapíthatjuk, hogy a török megszállás alóli felszabadulásig (1686/1699) egy részben szegmentált társadalmat találunk, „amelyik átlátható volt az individuum számára, amelyikre a munkamegosztás alacsony foka volt a jellemző, amelynek gazdasági rendszere a pusztá megélhetés törvényeire alapozódott, a normarendszerét pedig a szokásjog és a néphit határozta meg. E kevésbé differenciált alapszükségletek szabályozásához nem volt szükség bonyolult intézményi apparátusra.” Mindez egy csapásra megváltozott azután, hogy az ország felszabadult a török elnyomás alól, és a központi királyi hatalom kettős (politikai és gazdasági) rendszerváltás keretében igyekezett az országot a XIV. Lajos centralizált, abszolutista állama által megteremtett minta szerint modernizálni.³¹ A politika szintjén – Sundhaussen szavaival – olyan intézmények megteremtésére volt szükség, „amelyek alkalmasak a lakosság tradicionalizmusának megtörésére és a kívánt változások előmozdítására. Állami beavatkozás, ... integráció és az állam teljesítőképességének növelése jelentették azokat a feladatokat, amelyeket ezek az új intézmények voltak hivatottak megoldani.”³² Az ilyesfajta intézmények felépítése Magyarországon a Habsburg-Monarchia keretei között több mint 160 évig tartott vagy – nézőpont kérdése – 160 évig húzódott el, nevezetesen 1687-től 1848/50-ig.

A késleltetést és kifejezett visszalépést az állam egyre erősödő központosító törekvései, illetve a lokális (regionális, megyei) autonómia és a hagyományos intézmények közötti számos konfliktusra³³ vezethetjük vissza, miköz-

ben a Magyarország számára legfontosabb, ugyanakkor a legnagyobb akadályt képező intézménynek a nemesség adómentességének privilégiuma bizonyult. A kurucfelkeléseket és a nemesség ellenállását I. Lipót, Mária Terézia és II. József szinte összes reformjával vagy reformlépésével szemben – amelyek egyrészt a társadalom szegmentáltságának felszámolását, másrészt a modern államiság konszolidálását célozták meg – egyre kevésbé szabadna megtevéstő módon a nemzeti függetlenségi törekvések igényével fellépő mozgalmaknak tekinteni (ezt a kortársi nemesi propaganda a súlyos, megoldatlan szociális problémáktól való figyelemelterelési szándékból hangoztatta – s ez mindmáig hat!) és akként értékelni, hanem sokkal inkább egy olyan modernizálási folyamat lépcsőfokainak, amelynek szükségességét a magyar nemesség csak igen későn, nevezetesen a reformkorban kezdte felfogni. Az eleve kudarcra ítélt Rákóczi-”szabadságharcban” szerzett tapasztalatai alapján e nemesség a Pragmatica Sanctio 1722. évi elfogadásával legalább annyit felfogott, hogy az ország biztonságát, és ezzel együtt saját tulajdonát, a nevenséggé vált középkori nemesi felkeléssel (vagy egy Rákóczi-féle zsoldoshadsereggel) nem védheti meg, hanem ahhoz egy (megfelelő anyagi eszközökkel rendelkező) modern hadsereget kell létrehoznia, s biztonságpolitikai szövetségre kell lépnie az Ausztriai Ház többi országával, ha Magyarország nem akar a lengyel nemesi köztársasághoz hasonlóan eltűnni a föld színéről. Ugyanis a 16. században a nemesség nagy része által követelt „nemzeti” vagy nem-Habsburg királyság létrehozása éppen ezzel a veszéllyel fenyegetett volna, mivel az a Habsburgok dinasztikus háttere, császári méltósága és az örökös tartományok anyagi támogatása nélkül igen gyorsan a bárók partikuláris érdekeinek áldozatává vált volna, amint azt Lengyelország 17-18. századi, de Magyarországon Mohács előtti történelme is bizonyítja.

A „Habsburg-abszolútizmus”-nak a magyar történetírásban mindmáig tartó negatív megítélése hatással van arra, hogy a partikuláris rendi érdekekkel szemben az ország vezetésének a területi beilleszkedés, az intézményesítés és a centralizálás, valamint az osztársadalomra ható modernizálás érdekében kifejtett erőfeszítéseit félreismerik, félreértik. A téves ítéletek gyökere abban rejlik – s ezt mindaddig még szinte senki sem kérdőjelezte meg –, hogy a birtokos magyar nemesség (akiket 1848, illetőleg 1830 előtt kizárólag a saját, rendileg jól elhatárolható szabadságuk érdekelt) egyértelműen anyagi indíttatású érdekeit azonosítják a többi, jóval szélesebb népréteg érdekeivel, miközben ezen azonosítás ugyancsak a nemzetállami elképzelések

visszavetítésére, illetve a dualista nemzetállam által intézményesített, szándékosan romantizált és egyértelműen Habsburg-ellenes „kuruc történeti szemléletre” vezethető vissza.

Az újfajta értékelés jeleit fedezhetjük fel Fischer *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Kis Magyarország-történet] című művében, amelyben a 17. századra vonatkozóan a következőket írja: „Kérdés, hogy a magyar rendek voltaképpen kinek az érdekeit is képviselték. Teljesen egyértelműen mindig is a saját partikuláris érdekeiket érvényesítették az ország és annak többi lakosa rovására (konkrétan azt, hogy nekik maguknak ne kelljen adót fizetniük). Ezzel párhuzamosan minden erejükkel szembeálltak a Magyarország biztonságát és modernizálását szavatolni hivatott, a Habsburg Birodalom Magyarországtól nyugatra lévő országaival kötendő államszövetséggel. A rendek és a korona közötti kettős hatalom csak hosszú fejlődés eredményeként dőlt el a korona javára, az abszolutizmus szellemének megfelelően, amit a nemzetállam ezt követő kialakulása szükségszerű feltételének tekinthetünk.”³⁴

Thököly Imre és Rákóczi Ferenc nemzeti szabadsághősökként való romantikus stilizálása mind a mai napig megtalálható minden magyar faluban utcanevek és emlékművek formájában (és nem utolsósorban népszerűek a történelemkönyvekben is): ez egy egész történelmi korszakról, s különösen a Habsburg Monarchiának a magyar történelemben betöltött szerepéről torz képet alakít ki. Az effajta stilizálás végül is feloldhatatlan ellentmondásokban csúcsosodik ki, hiszen például Thököly politikai koncepciója a török idők beláthatatlan meghosszabbodásához vezetett volna, mindazokkal a következményekkel, amelyeket a balkáni országok mind a mai napig nem heverték ki. E tényezőkre az 1683-1699-es török háborúnak szentelt tanulmányomban a következőképpen utalok: „A magyar történetírásra mindenestre jellemző, hogy még mindig nem tudott kilépni abból az árnyékból, amit a Rákóczi-féle felszabadító háború (1704-1711) korszakának fehérre színezésével önmaga vetett az ezt megelőző korra, mégpedig a törökök alóli felszabadulás korának feketére színezésével. Nem csoda tehát, ha e korszakot általában nem felszabadulásként, hanem az ‘ország visszafoglalásaként’ (‘visszafoglaló háború’) ábrázolják. Ez az interpretáció feltűnő ellentmondásban áll a korszakból származó forrásokkal, amelyekben a császári hadsereget a helyi lakosság túlnyomórészt felszabadítóként üdvözli (amiből azt is megállapíthatjuk, hogy a felszabadított területeken több ember élt,

mint ahogyan azt egyes történészek ideológiai okokból elismerni készek). E hadseregnek, amelyik a felszabadítás művét lehetővé tette, s azt vére árán végre is hajtotta, amelyik tisztikarával és legénységével egyébként egészen európai, azaz nemzetközi volt, e hadseregnek valamely retrospektív 'kuruczszemszögből' több gaztettet tulajdonítanak, mint a töröknek; e hadsereg többet garázdálkodott, s a 'magyar nemzet' ráadásul csak a törökök igáját cserélte a Habsburgokéra.⁷³⁵

Az 1683-1699-es, törökök elleni háború és az azt lezáró 1699. évi karlócai béke sokkal inkább tekinthető egy korszakváltás kezdetének. A hatalmi politika szintjén e háború az európai, a törökök elleni védekezésben résztvevő hatalmak offenzívájának kezdete, amely az oszmánokat defenzív szerepbe kényszerítette, s végül kétszáz év múlva az Európából való kivonulásukhoz vezetett. Állami-társadalmi szinten pedig egy öt területre kiterjedő cezúrát jelentett, amely a Habsburg Monarchia 1686/87-től 1790-ig tartó történetében döntő jelentőséggel bírt:

A zsoldoshadseregről való áttérés az állandó hadsereg a finanszírozási rendszer, az adózás, az utánpótlás, az infrastruktúra és a civil közigazgatás mélyreható reformját igényli. Korszakunkban különféle reformterveket vitatnak meg, s meg is teszik a reformok irányába az első lépéseket (1690: a magyar udvari kancellária megalapítása, 1697: a Deputatio de Status publico-oeconomico-militaris létrehozása, amellyel az összes fontos közigazgatási kérdés most először kerül egy grémium fennhatósága alá), amelyeknek Mária Terézia nagy állami és hadseregreformjai adják meg végső formájukat, s amelyeket majd II. József fejleszt tovább. Az abszolutista, kamerálisztikus módon szervezett állam a rendszerváltás katonai oldalától jelentős impulzusokat kapott.

Az oszmán kliensrendszerből, illetve a partikuláris rendi rendszerből az abszolutizmus, később a felvilágosult abszolutizmus közép-európai uralmi rendszerébe történő, már említett átmenet, amit az 1687-es soproni országgyűlés határozatai vezetnek be, majd a Pragmatica Sanctio 1722. évi elfogadása szilárdít meg.

A gazdaság átalakulása az extenzív legelőgazdálkodásból az intenzív földművelésre történő áttérés révén.

A tulajdonjogi cezúra, nevezetesen a tulajdonviszonyok átrendezése az új szerzemények átfogó privatizálása és újraelosztása révén, mely folyamat csak II. József alatt ér véget.

Az etnikai szerkezet átalakulása, nevezetesen a településszerkezet etnikai homogenitásának megszűnése, ami a belső vándorlás és a bevándorlás folyamatainak a következménye. E folyamat részben már a török háborúk korában elindult, majd azok véget értével – egészen a 20. századig elnyúlóan – nyerte el jellemző vonásait.³⁶

A „visszafoglalás” fogalom terminusként való használatát a nemzetállami gondolkodás retrospektív visszavetítéseként kell értékelnünk, ami eltorzítja az 1683 és 1699 közötti, s még inkább az ezt követő időszak mélyreható változásairól kialakult képet. Mindez méginkább érvényes a Rákóczi-felkelésre, amelynek romantikus dicsőítése a fentiekben felsorolt átalakulási folyamat felfogásának képességét jelentősen befolyásolja. Nem maga a felkelés a cezúra, az bizony inkább a változások már beindult folyamatának a megakadályozását célozta, s ezzel az átalakulást nem csak 1703 és 1711 között hiúsította meg, hanem további jó két évtizeddel elnyújtotta, mivel a felkelők háborúja az ország felépítésének első fázisában elért eredményeket nagyjából tönkretette, hogy utána a kuruc propaganda e romboló tevékenységet a császári katonák és a bécsi udvar abszolutizmusának nyakába varrja. E propagandának még ma is megvannak a hívő követői. Ám aki józanul megvizsgálja, hogy a kurucok Magyarország hány városát és faluját gyűjtötték fel, az az ország rombolásának olyan mértékét állapíthatja meg, ami jócskán felülmúlja az 1683-1699 közötti harci cselekményekben elkövetett pusztítást. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a bécsi udvar sokszor ügyetlen eljárása egyenesen kiprovokálta a magyar nemesség ellenállását. Ez utóbbi számára azonban elsősorban ismételten csak adómentességének megőrzése volt a fontos, amit sikeresen rejtett a nemzeti függetlenség és szabadság jelszavai mögé. A kurucok II. Rákóczi Ferenc alatti utolsó nagy felkelését ugyanis a bécsi udvar adóreformot célzó terveire vezethetjük vissza, ami ellen a magyar nemesség nagy része lázadozott.

Nézzük meg a tényeket közelebbről: hogy a török háborúk után fenyegető államcsődöt elkerülje, 1698-ban a bécsi udvar kényszerítve érezte magát a tizenkétfélmillió guldenyi háborús kiadás fedezetének begyűjtésére, amely összeghez Magyarországnak négyfémillió gulddal kellett volna hozzájárulnia. A lakosság lehető legegyszerűsebb megterhelésének érdekében a császári miniszterek a magyar nemesség egyszeri megadóztatását javasolták, mégpedig kétfélmillió gulden értékben. A magyar nemesség azonban felháborodott legszentebb privilégiumának megsértése miatt, és hosszas tár-

gyalások után 1699 végén igen szerény, 133 333 guldennyi adót – a teljes összeg egyharmincadát – ajánlotta fel. Lipót császár erre utolsó ajánlatként megelégedett egytizenhatoddal, vagyis 250 000 guldennel. Máiig sem tisztázott, hogy a magyarok végül is mennyit fizettek, mindenesetre az olyan kevés volt, hogy új tárgyalásokra volt szükség a birodalom tízmillió adósságának törlesztése érdekében.³⁷ Ám továbbra is tárgyalásról, s nem diktátumról van szó, hiszen a bécsi udvar miniszterei pontosan tudták, hogy bármiféle diktátum felkelést váltana ki, márpedig azt a spanyol örökösödési háború előestéjén mindenképpen el szerették volna kerülni.³⁸

Végül pedig utaljunk az ország etnikai-kulturális átalakulásának folyamatára. A koraiújkori magyarországi migrációról szóló, forrásokra és több nyelv másodlagos irodalmára támaszkodó, nemrég megjelent tanulmányomban rámutattam arra, „hogy a délszlávoknak a kései középkorban elkezdődött és a tetőpontját a korai újkorban elérő, délről északra tartó vándormozgalma a német telepéseknek a 17. század végén kezdődő és a 18. században csúcsonódó, a Német-római Birodalom rendek által uralt tartományaiából kiinduló nyugat-kelet irányú vándorlása előfeltételeként, sőt mintegy kihívásként értékelhető. A Magyar Királyság megszállt részein 150 évig tartó török uralmat követő állítólagos tabula rasa hosszú ideig domináns kliséje a Habsburg és a magyar uralom újrakezdéséről, illetve a telepések hosszú soráról – akik közül a németek csak az egyik csoportot képviselték – szóló heroikus önámítás produktuma volt. A creatio ex nihilo heroizálása a német és a magyar eredetű nacionalista történetírás talaján egyaránt pompásan virágzásnak indulhatott, s még ma is számos hívó követőre talál, akik történetírói feladatuknak vélik, hogy bizonytalan talajon alaptalan és – amint látjuk – téves következtetéseket vonjanak le. A tabula rasa, a népesség kipusztulásának, az ürességnek és a sivárságnak a feltételezése, illetve az erre épülő creatio ex nihilo ugyanakkor teljesen torz képet nyújt, nem csak azt illetően, hogy az újonnan érkező telepések bennszülött lakosságra bukkantak, hanem azt is figyelembe véve, hogy az egykor török hódoltság alatt álló területek elfoglalása után bizony itt is mélyreható, bár nem mindig sikeres politikai, adminisztratív és elsősorban gazdasági átalakulásra volt szükség, ami csak II. József császár uralkodása idején ért véget. Olyan átalakulásról van szó, amely meglepő párhuzamokat mutat az 1989-es fordulat politikai rendszerváltásával és gazdasági változásaival, ám erre a historiográfia még nemigen figyelte fel. A történetírás szinte kizárólagosan a rendi partiku-

lárís hatalmak és a központi királyi hatalom akkoriban politikai okokból kiélezett, a mobilizálást szolgáló felekezeti érvekkel alátámasztott szembenállására fordított figyelmet, s e konstellációkat értelmezte át nemzetállami kategóriákba. Ezzel viszont – mind a mai napig átütő sikerrel – torz képet nyújt azokról a társadalmi-gazdasági összefüggésekről, amelyek az akkori küzdelmeket szinte előre beprogramozták. A korszakra vonatkozó történetírás elmulasztotta ezen összefüggések távolságtartó, a tudattalan nemzeti pártosságtól mentes vizsgálatát. Vizsgálatának tárgyától való hiányos függetlenedését csak erősíti az elszigetelt, etnikailag vagy nemzetileg meghatározott történelemszemlélete, amely nem tartja fontosnak, hogy idegen nyelvű – esetünkben főként szerb eredetű – forrásokat és másodlagos irodalmat is felhasználjon, figyelembe vegyen.”³⁹

Fordította: Mesés Péter

JEGYZETEK

- ¹ Braudel, Fernand: *Geschichte und Sozialwissenschaften – die „longue durée”*. [Történelem és társadalomtudományok – a „longue durée.”] In Wehler, Hans-Ulrich (szerk.): *Geschichte und Soziologie*. [Történelem és szociológia.] Köln, 1976, 192.
- ² Például a történeti kutatás intézményes keretfeltételeinek változásai; a pénzforrások megcsappanása; az 1989-es változásoknak megfelelő, új történelmi elképzelések iránti igények kielégítése; az ebben az összefüggésben megjelenő, „racionálizálásra” való hajlam; a 19. századi és 20. század eleji, hagyományossá vált történelmi elképzelések relativizálásának tendenciája; az „európaizálódás” lehetőségei és esélyei; a nemzetállami paradigma meghaladása az országhatárokat átlépő, összehasonlító társadalomtörténet (a társadalom mint a történeti folyamatok szubjektuma) javára stb.
- ³ Kocka, Jürgen: *Folgen der deutschen Einigung für die Geschichts- und Sozialwissenschaften*. [A német egyesülés következményei a történelem- és társadalomtudományokban]. In *Deutschland Archiv*, 1992, 8, 802.
- ⁴ In Sundhaussen, Holm (szerk.): *Südosteuropa zu Beginn der Neunziger Jahre. Reformen, Krisen und Konflikte in den vormals sozialistischen Ländern* [Délkelet-Európa a kilencvenes évek kezdetén. Reformok, válságok, konfliktusok az egykori szocialista országokban]. Berlin, 1993, 211-229.
- ⁵ uo. 213.
- ⁶ uo. 215.
- ⁷ uo. 217.

- ⁸ Schödl, Günter: „Reformierte” Geschichte. Geschichtsbewußtsein und Reformpolitik in Ungarn [”Reformált” történelem. Történeti tudat és reformpolitika Magyarországon]. In Burrichter, Clemens és Günter Schödl (szerk.): *„Ohne Erinnerung keine Zukunft!”*. Zur Aufarbeitung von Vergangenheit in einigen europäischen Gesellschaften unserer Tage [”Emlékezet nélkül nincs jövő!” A múlt feldolgozása néhány mai európai társadalomban]. Köln, 1992, 151-167., idézet: 154-155. A diagnózis helyességét igazolja a Magyarországon újonnan, Orbán Viktor kormánya alatt tapasztalható kompromisszumképtelenség, amely a politikai ellenféllel nem képes demokratikus alapkonszenzus bázisán megegyezésre jutni. Ehhez kapcsolódik az a törekvés, hogy a politikai ellenfelet ne csak egyszerűen kizárják a nyilvánosságból, hanem egész városokat (és tudományos intézményeket!) érintő, büntető jellegű pénzelvonások, illetve hasonló jellegű intézkedések révén többekézbé meg is semmisítsék. Az ilyen tendenciák nem csak az uralkodó elit politikai kultúrájáról állítanak ki elégtelen bizonyítványt, hanem utalnak a szocialista rezsimmel és annak uralkodási gyakorlatával fennálló kontinuitásra, ami nem utolsó sorban abból adódik, hogy nem történik meg a múltnak egy kritikai diskurzus keretei közötti feldolgozása. Ám ennek igen csekély az esélye, ha az uralkodó elit a maga történetfeldolgozását az egyedüli érvényesség igényével próbálja érvényre juttatni. Ez szintén nyilvánvalóan tudomásul nem vett folytatása az 1950 és 1980 közötti évek hasonló gyakorlatának.
- ⁹ Sundhaussen, 220..
- ¹⁰ uo. 221 és k.o.
- ¹¹ uo. 223.. Schödl (lásd 7. lábjegyzet, 154. o.) ugyanebből kiindulva azt a veszélyt diagnosztizálja, hogy „az infláció és tömeges elszegényedés eredményeként gyorsan elérhető a kollektív szenvedés küszöbe”, s ezzel együtt „a reformkurzus népszuverenitás általi támogatottsága megkérdőjeleződhetik”.
- ¹² Sundhaussen, 225.
- ¹³ uo. 227.
- ¹⁴ Schödl, 164.
- ¹⁵ Sundhaussen, 229.
- ¹⁶ Schödl, lásd 7. lábjegyzet, 163.
- ¹⁷ Reinert-Tárnoky, Ilona: Das nationale Selbstverständnis der Ungarn [A magyarok nemzeti önértelmezése]. In Alexander, Manfred, Frank Kämpfer és Andreas Kappeler (szerk.): *Kleine Völker in der geschichte Osteuropas. Festschrift für Günther Stöckl zum 75. Geburtstag* [Kis népek Kelet-Európa történetében. Ünnepi kiadvány Günther Stöckl 75. születésnapja tiszteletére] Stuttgart, 1991, 93-104.
- ¹⁸ uo. 93.
- ¹⁹ Stöckl, Günther: Die kleinen Völker und ihre Geschichte [Kis népek és történelmük]. In *Historische Zeitschrift*, [Történelmi folyóirat] 1971, 212, 19-40., a 28.: „A magyarok sajátos kivételt képeznek. Az őket körülvevő népek között etnikailag idegenként mindenki másnál hajlamosabbak voltak saját létüket gondokkal terhesnek érezni; ugyanakkor a Habsburg Monarchiában uralkodó nemzet vol-

tak, eltelve az uralkodásra való elhivatottságuktól. Csak katasztrófahelyzetben jutott némelyiküknek eszébe, hogy a párját ritkító mivoltukról alkotott képzelgés nélkülözi a realitást, és mint kis népnek esetleg érdemes lenne a kis népekkel való együttműködést keresniük. (...) a szomszédokkal való együttműködés nem a magyarok szabad akaratából történt, s nem oly módon, ahogyan a Bibóhoz hasonló magyarok azt elképzelték.”

²⁰ Reinert-Tárnoky, 99.

²¹ uo. 100. és k.o.

²² uo. 101.

²³ uo. 102. és k.o.

²⁴ uo. 103.

²⁵ Schödl, 165. és k.o.

²⁶ 1. kiadás: Budapest, 1943; 7. kiadás: Budapest, 1954. A könyv maga 1941–42-ben készült, s a szerző kifejezett politikai célja az volt, hogy történelmi érvekkel támassza alá, illetve legitimálja a német és a magyar fasizmussal szembenálló, általa támogatott népfrempolitikát.

²⁷ Az újkori történelemből példaként lássuk az 1664-es vasvári békéről szóló szakasz magyar-bajor kapcsolatokat vizsgáló részét: „Egy összeesküvés bontakozott ki abból a célból, hogy a Habsburgokat végleg megfosszák a magyar trónhoz való joguktól. Külső hatalmak, vagyis főként a szultán és Franciaország segítségével önálló Magyarországot kívántak létrehozni. Ennek meg lett volna az a további előnye is, hogy a bécsi udvar abszolutista, katolicizáló központosító törekvéseivel a magyar nemesi szabadságjogokat és a protestáns vallásszabadságot állíthatták volna szembe.” – Majoros Ferenc és Bernd Rill: *Bayern und die Magyaren. Die Geschichte einer elfhundertjährigen Beziehungen* [Bajorország és a magyarok. Egy tizenegy évszázados kapcsolat története]. Regensburg, 1991, 129. Ha e soroknak pusztán a külpolitikai aspektusát nézzük, akkor a következtetés azért téves, mert XIV. Lajos, a „mintaabszolutista”, szövetséges partnereit mindig is csak eszközként használta, a szultán pedig soha nem fogadott volna el semmiféle független Magyar Királyságot, teljesen függetlenül attól, hogy ott melyik dinasztia uralkodik.

²⁸ Ez egyébként olyan módszer, amelyet a román történészek Erdély kapcsán hasonló makacssággal mind a mai napig alkalmaznak, csak éppen Magyarország ellenében, ahol ezt észlelik és – joggal – kritizálják is. Ám e téren a magyar történészek nemzeti okokból nyilván kettős mércével mérnek.

²⁹ Összefoglalva: Press, Volker: *Kriege und Krisen. Deutschland 1600-1715* [Háborúk és válságok. Németország 1600-1715]. München, 1991. A felekezeti esedés kérdéséhez lásd Bahlcke, Joachim és Arno Strohmeyer (szerk.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkung des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* [Felekezeti átalakulás Kelet-Közép-Európában. A vallás 16. és 17. századi változásainak hatása az államra, a társadalomra és a kultúrára]. Stuttgart, 1999. A kötetben Tóth István György, Fazekas István és Eva Kowalska írásai vonatkoznak Magyarországra.

- ³⁰ Sundhaussen, Holm: Institutionen und institutioneller Wandel in den Balkanländern aus historischer Perspektive [Intézmények és intézményes átalakulások a balkáni országokban, történelmi perspektívában]. In Papalekas, Johannes Chr. (szerk.): *Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa* [Intézmények és intézményes átalakulások Délkelet-Európában]. München, 1994, 35-54.
- ³¹ A gazdaság szempontjából az intenzív földművelésre való áttérés volt a legfontosabb, amely révén a nagybirtokosok 30-50 év alatt megtízszerezhették hasznukat az egykor török megszállás alatt álló déli területeken, főként a délszlávok és románok által üzött extenzív legelőgazdálkodáshoz képest. Az 1711 utáni újabb betelepítési hullámot – amikor is a nagybirtokosok egyre nagyobb mértékben tisztán gazdasági okokból a német telepeseket részesítették előnyben – az ilyen átalakulási folyamat keretei közt kell újraértékelni. Lásd: Seewann, Gerhard: Migration in Südeuropa als Voraussetzung für die neuzeitliche West-Ost-Wanderung [A dél-európai migráció mint az újkori nyugat-keleti vándorlás előfeltétele]. In Beer, Matthias és Dittmar Dahmann (szerk.): *Migration nach Ost- und Südeuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts* [Migráció Kelet- és Dél-Európába a 18. századtól a 19. század elejéig]. Stuttgart, 1999, 89-108.
- ³² uo. 37. és k.o.
- ³³ Olyan konfliktusokra, amelyek – mint Sundhaussen arra rámutat – a balkáni országokra a török megszállás alóli felszabadulás után, immár a nemzetállam kialakulásának címkéje alatt ugyancsak jellemzővé váltak.
- ³⁴ Fischer, Holger: *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Kis Magyarország-történet]. Frankfurt am Main, 1999, 64. o. és k.o.
- ³⁵ Seewann, Gerhard: Grundzüge der Türkenkriegsepoche 1683-1699 und der Feldzug 1697 [Az 1683-1699-es török háborúk és az 1697. évi hadjárat alapvető vonalai]. In Szita László és Gerhard Seewann: *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs, Szigetvár 1997, 49-68., idézet: 53. – Vö.: Hóman-Szekfü: *Magyar történet*. V. kötet, Budapest, é.n., 311. és k.o.; Köpeczi Béla: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* [Államérdek és keresztény szolidaritás. A magyar felkelések és Európa a 17. század második felében]. Bécs 1983.; R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország visszafoglalása 1683-1699*. Budapest, 1987.- Tiszteletreméltó kivételt jelentenek Szakály Ferenc tanulmányai, pl.: *Hungaria eliberata 1683-1718*. Budapest, 1986.
- ³⁶ uo. 55. o.
- ³⁷ A Bécsi Archívum forrásaira támaszkodva jó áttekintést nyújt Slotman, William B.: *Ferenc II. Rákóczi and the Great Powers*. New York, 1997, 205-278. (a *The Deputation* című fejezet)
- ³⁸ Valóban ez lenne hát az, amit önkényességnek vagy „durva centralizmusnak” nevezhetünk? Lásd Hoensch, Jörg K.: *Ungarn – Handbuch. Geschichte, Politik, Wirtschaft* [Magyarország – kézikönyv. Történelem, politika, gazdaság]. Hannover, 1991, 54.

- ³⁹ Seewann, Gerhard: Südslawische Süd-Nord-Migration als Voraussetzung für die deutsche Ansiedlung nach der Türkenzeit in Ungarn [A délszlávok dél-északi irányú vándorlása mint a török háborúkat követő magyarországi német bevándorlás előfeltétele]. In *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 1., 1999, 139-160. Idézet: 139.

GERHARD SEEWANN

1989 and Other Ceasuras in German History Writing Concerning Hungary

The author, Gerhard Seewann, discusses the perception of German historians of the history of Hungary. The writing, with an argumentative style at some points, presents the evaluation of the historical turning points. The study points out that German historians pay less attention to the 20th century history of Hungary and place the emphasis on its 19th century history, on the era when the Hungarian nation evolved. The author criticizes the nation-oriented approach of the Hungarian historians. According to Seewann, the historians pay little attention to social-economic changes, and describe the tendencies in terms of the nation state. He notes that the historians have not yet realized to its full extent the parallels between the changes during the reign of Joseph II and the those after 1989.

BIBLIOGRÁFIA:

Rövidítések:

SOF = Südost-Forschungen. München.

SOM = Südosteuropa-Mitteilungen. München.

UJB = Ungarn-Jahrbuch. München

Adriaenssen, Christine: *Auguste de Gerando, ein französischer Zeuge der ungarischen Reformära (1819-1849)* [Auguste de Gerando, a magyar reformkor francia tanúja]. Frankfurt a. Main, 1991, (Studien zur Geschichte Südosteuropas. 6)

Adriányi, Gabriel: Gegenreformation oder katholische Erneuerung? Der katholische Reformweg in Ungarn im 17. Jahrhundert [Ellenreformáció vagy katolikus megújulás? Katolikus reformfolyamat a 17. századi Magyarországon]. In *Kirche und Traditionspflege*, Neustadt/Aisch, 1989, 51-66.

- Adriányi, Gabriel: Kirchliches und kulturelles Leben der Donauschwaben in Ungarn in der Zwischenkriegszeit [A magyarországi németek egyházi és kulturális élete a két világháború között]. In *Donauschwäbisches kirchliches und kulturelles Leben in der Zwischenkriegszeit*. Studientagung 1989. Stuttgart, 1990, 45-59.
- Adriányi, Gabriel: Die ungarischen „Judengesetze“ der Jahre 1938, 1939 und 1941 und die katholische Kirche [Az 1938., 1939. és 1941. évi magyarországi „zsidótörvények” és a katolikus egyház]. In *Wege der Theologie an der Schwelle zum dritten Jahrtausend. Festschrift für Hans Waldenfels*. Paderborn, 1996, 543-562.
- Alföldy, Géza: *Ungarn 1956. Aufstand, Revolution, Freiheitskampf* [Magyarország 1956. Felkelés, forradalom, szabadságharc]. Heidelberg, 1997, (Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Kl. 2)
- Angermeier, Heinz: Der deutsche Reichstag zu Frankfurt 1486 als Höhepunkt und Grenzfall der Verflechtung deutscher und ungarischer Politik. [Az 1486. évi frankfurti országgyűlés, mint a német és a magyar politikai kapcsolatok csúcspontja, különleges esete]. In *UJB*, 1991, 19, 55-65.
- Aschauer, Wolfgang: Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität. Die Ungarndeutschen. [Egy nemzetiség születése és reprodukciója. A magyarországi németek]. Stuttgart, 1992, (Erdkundliches Wissen, 107).
- Bahlcke, Joachim: Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofsstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite [Birodalmi arisztokraták a magyar püspöki székekben a kora újkorban. Egy szellemi elit kihasználása.]. In *UJB*, 1997, 23, 81-103.
- Bahlcke, Joachim: Polen – Böhmen – Ungarn. Staatseinheit und Regionalismus in der frühen Neuzeit. [Lengyelország – Csehország – Magyarország. Államegység és regionalizmus a kora újkorban]. In *Berichte und Beiträge*, Leipzig, 1996, 78-90.
- Bahlcke, Joachim: Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit [Papság és politika. A rendi szervezésű papság Csehországban és Magyarországon a kora újkorban]. In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*, Leipzig, 1996, 161-186.
- Bahlcke, Joachim: „Vexatio dat intellectum”. Klerus, Ständevertretung und Staatskirchentum in Ungarn zur Zeit Maria Theresias [„Vexatio dat intellectum”. Papság, rendi alkotmány és államegyház Magyarországon Mária Terézia idejében]. In *Berichte und Beiträge*, Leipzig, 1997.
- Bahlcke, Joachim: Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570-1620) [Kálvinizmus és a rendi felszabadítási mozgalmak Csehországban és Magyarországon (1570-1620)]. In *The Reformation in Eastern and Central Europe*. Aldershot, 1997, 72-91.
- Barth, Boris: Deutsche Banken und Österreich-Ungarn. Eine wirtschaftliche und politische Partnerschaft [A német bankok és Ausztria-Magyarország. Gazdasági és politikai együttműködés]. In *Der „Zweibund“ 1879*. Wien, 1996, 279-297.
- Bassola, Péter: *Deutsch in Ungarn – in Geschichte und Gegenwart* [A német nyelv Magyarországon – a történelemben és ma]. Heidelberg, 1994.

- Baum, Wilhelm: *Kaiser Sigismund: Hus, Konstanz und die Türkenkriege* [Zsigmond király: Husz, Konstanz és a török háborúk]. Graz, 1993.
- Baum, Wilhelm: *Europapolitik im Vorfeld der Frühen Neuzeit. König und Kaiser Sigismund vom Hause Luxemburg. Ungarn, Byzanz und der Orient* [Európa-politika a kora újkor előterében. Luxemburgi Zsigmond császár és király. Magyarország, Bizánc és a Kelet]. In *Festschrift Günter Mühlpfordt*. 1.k., Weimar, 1997, 13-44.
- Biegel, Gerd: *Budapest im Mittelalter* [Budapest a középkorban]. Braunschweig, 1991. (Schriften des Braunschweiger Landesmuseums 62.)
- Biegelbauer, Peter: *Die Transformationen – Die Forschungs- und Technologiepolitik Ungarns seit dem Zweiten Weltkrieg* [Átalakulások – Kutatás- és technológiapolitika Magyarországon a második világháború után]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 101-120.
- Bock, Petra: „Die Macht der Geschichte. Ungarn 1848/1956 und 1989 – Geschichte als Politikum in Diktatur und Systemwechsel“ [A történelem hatalma. Magyarország 1848/1956 és 1989. A történelem mint politikum a diktatúrában és a rendszerváltásban]. Eine Tagung des Instituts für Grundlagen der Politik am Fachbereich Politische Wissenschaft der FU im Haus Ungarn Berlin. In *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. 1997, 1, 116-121.
- Bogyay, Thomas von: *Grundzüge der Geschichte Ungarns* [Magyarország történetének alapjai]. Darmstadt, 1990.
- Boross, A. Elizabeth: *Inflation and industry in Hungary 1918-1929* [Infláció és az ipar Magyarországon 1918-1929]. Berlin, 1994. (Schriften der Historischen Kommission zu Berlin. 3.)
- Brandt, Juliane: *Neue Literatur zu Sonderformen des ungarischen Protestantismus*. [A magyar protestantizmus külön formáinak új irodalma]. In *SOF*, 1998, 57, 277-286.
- Brichzin, Hans: *Bemerkungen zur ersten gedruckten Ungarn-Karte (1522)* [Megjegyzések az első, nyomtatott Magyarország térképhez (1522)]. In *Nordost-Archiv*, 1990, 23, 169-178.
- Burger, Ulrich: *Zur politischen Lage in Nordsiebenbürgen im Herbst 1944* [A politikai helyzet Észak-Erdélyben 1944 őszén]. In *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1996, 2, 125-144.
- Calic, Marie-Janine, Pazmandi, Susanne: *Migration, Urbanisierung und Assimilation in der Vojvodina und der Slowakei im Vergleich (1880-1938)* [Migráció, urbanizáció és asszimiláció a Vajdaságban és Szlovákiában 1880 és 1938 között. Összehasonlítás]. In *Süddeutsches Archiv*, 1991/92, 34/35, 85-104.
- Denzel, Markus: *Die Integration ostmittel-, ost und südosteuropäischer Städte in die internationalen Zahlungsverkehrsverbindungen im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*. [A kelet-közép-, kelet- és délkelet-európai városok integrálódása a nemzetközi pénzügyi forgalomba a 19. században és a 20. század elején]. In *SOF*, 1996, 55, 45-73.

- Die Corvinen. Helden und Herrscher aus dem Hinterwald. [A Corvinok. Hősök és uralkodók a világ végéről]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 26-28.
- Daniel, David P.: Calvinism in Hungary. The theological and ecclesiastical transition in the reformed faith [Kálvinizmus Magyarországon. Teológiai és egyházi változások a református vallásban]. In *Calvinism in Europe 1540-1620*. Cambridge, 1994, 205-230.
- Dienel, Hans-Liudger: Die deutsch-ungarische Zusammenarbeit im Nutzfahrzeugbau, 1945-1995. Eine vergleichende Betrachtung industrieller Kooperationen im RGW und durch bilaterale Abkommen zwischen Ungarn und den beiden deutschen Staaten. [Német-magyar együttműködés a haszongépjármű-gyártás területén, 1945-1995. A KGST-együttműködés és Magyarországnak a két német állammal kötött kétoldalú szerződéseinek alapuló ipari együttműködés összehasonlító vizsgálata]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 481-520.
- Dülffer, Jost: Die Suez- und Ungarn-Krise [A szuezi-válság és Magyarország krízise]. In *Das Zeitalter der Bombe*. München, 1995, 95-119.
- Eggers, MartIn Beiträge zur Stammesbildung und Landnahme der Ungarn. Teil 1: Die ungarische Stammesbildung [Adalékok a magyarok származásához és a honfoglaláshoz.. 1. rész. A magyar származás]. In *UJB*, 1997, 23, 1-63.
- Elkar, Rainer S. és. Nagybakay, Peter (szerk.): *Handwerksgeschichte in Ungarn vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert* [A kézműipar története Magyarországon a 16. század végétől a 19. század elejéig]. Bochum, 1989.
- Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938-1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien [Kikényszerített elválás. A Csehszlovákiából elűldözöttek, kitelepítettek, ill. Csehszlovákiába áttelepítettek 1938-1947 között – Lengyelországgal, Magyarországgal és Jugoszláviával történő összehasonlítás]. Essen, 1999.
- Fata, Marta: Überlegungen zur Geschichte der Gesellenwanderungen im 19. Jahrhundert anhand einer Fallstudie [Gondolatok a 19. századi céhlegény-vándorlások történetéhez, egy esettanulmány alapján]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1993/94, 36/37, 64-83.
- Fichtner, Christoph: Untersuchungen zur Einwanderung in die Tolnau. [Vizsgálatok a Tolnába történt bevándorlásokról]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1991/92, 34/35, 181-199.
- Fink, Gerhard: Das Desaster. König Sigismund bei Nikopolis. [A katasztrófa. Zsigmond király Nikápolynál]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 25.
- Fischer, Brigitta: Die Beziehungen zwischen dem Ungarischen Bauernverband und der Partei der Kleinen Landwirte in den Jahren 1941-1948 [A Magyar Paraszt-szövetség és a Kisgazdapárt kapcsolata 1941 és 1948 között]. In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1992, 40, 129-139.
- Fischer, Holger: Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert [A magyarországi német

- kisebbség 20. századi társadalmi-gazdasági változásának térbeli vonatkozásai]. In Seewann, G. (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. München, 1992, 237-264.
- Fischer, Holger: Die Darstellung der ungarndeutschen Minderheit auf ungarischen Nationalitätenkarten des 19. und 20. Jahrhunderts [A magyarországi német kisebbség ábrázolása a 19. és 20. századi magyar nemzetiségi térképeken]. In Kovacsis, J. (szerk.): *Die Deutschen in Ungarn zwischen 1870-1980*. Budapest, 1993, 41-61.
- Fischer, Holger: Karten zur räumlichen Verteilung der Nationalitäten in Ungarn. Darstellungsmöglichkeiten und Grenzen ihrer Interpretation am Beispiel von ungarischen Nationalitätskarten des 19. und 20. Jahrhunderts [A magyarországi kisebbségek térbeli megoszlásának térképei. Az ábrázolás lehetőségei és határai a 19. és 20. századi magyar nemzetiségi térképek példája alapján]. In Hösch, E. és Seewann, G. (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität*. München, 1991, 325-393.
- Fischer, Holger: Wissenschaftspolitik und internationale Wissenschaftsbeziehungen in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg [Tudománypolitika és nemzetközi tudományos kapcsolatok Magyarországon a második világháború után]. In *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 17-100.
- Fischer, Holger: Ungarn 1956 in der Geschichtswissenschaft der Bundesrepublik Deutschland [A magyar '56 a Német Szövetségi Köztársaság történettudományában]. In *Berliner Beiträge zur Hungarologie*, 1993, 6, 31-46.
- Fischer, Holger: Das ungarisch-deutsche Verhältnis in der Zwischenkriegszeit: Freiraum – Partnerschaft – Abhängigkeit? [A két háború közötti magyar-német kapcsolatok: Szabad terület – partnerség – függőség?]. In Schönfeld, Roland (szerk.): *Deutschland und Südosteuropa – Aspekte der Beziehungen im Zwanzigsten Jahrhundert*. München, 1997, 59-70.
- Fischer, Holger: Deutsch-ungarische Beziehungen in der Geographie der Zwischenkriegszeit [A két világháború közötti német-magyar kapcsolatok a geográfiában]. In Ders. és Szabadváry Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 291-352.
- Fischer, Holger: Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn [Magyarország-kép Németországban és a magyarországi Németország-kép]. In *Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995*. München, 1996.
- Fischer, Holger: Széchenyi in der deutschen Geschichtswissenschaft, oder: Széchenyi, die unbekannte Größe [Széchenyi a német történettudományban avagy Széchenyi, az ismeretlen nagyság]. In Kalász, M. (szerk.): *Graf István Szechenyi 1791-1860*. Stuttgart, 1992, 70-79.
- Fischer, Holger: Neuere Entwicklungen in der ungarischen Sozialgeschichtsforschung. [A magyar társadalomtörténeti kutatás újabb eredményei]. In *Archiv für Sozialgeschichte*, 1994, 34, 131-156.
- Fischer, Holger: Die deutsch-ungarischen Wissenschaftsbeziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg. Programme, Strukturen, Entwicklungen [A német-magyar

- tudományos kapcsolatok a 2. világháború után. Programok, struktúrák, eredmények]. In Ders. (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 123-194.
- Fischer, Holger: *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Magyarország rövid története]. Unter Mitarb. von Konrad Gründisch. Frankfurt, 1999.
- Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg* [Német-magyar kapcsolatok a természettudomány és a technika területén a második világháború után]. München, 1999. (Südosteuropäische Arbeiten 103.)
- Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik*. [A technológia áramlása és a tudományos eredmények cseréje Magyarország és Németország között. A természettudományban és technikában fennálló történelmi kapcsolatok kilátásai]. München, 1995. (Südosteuropäische Arbeiten 94.)
- Fischer, Rolf: Anti-Semitism in Hungary 1882-1932. [Antiszemitizmus Magyarországon 1882-1932 között]. In *Current Research on Antisemitismus 3*, Berlin. 1993, 863-892.
- Fischer, Rolf: Aspekte der „Judenfrage“ in der Habsburger Monarchie. [A „zsidókérdés” a Habsburg Monarchiában]. In Grimm, G. (szerk.): *Von der Pruth-Ebene bis zum Gipfel des Ida. Studien zur Geschichte, Literatur, Völkunde und Wissenschaftsgeschichte des Donau-Balkan-Raumes*. Festschrift zum 70. Geburtstag von Emanuel Turczynski. München, 1989, 121-131.
- Futaky, István: Die Universität Göttingen und ihre Studenten aus dem Karpatenraum im 18. und 19. Jahrhundert [A göttingeni egyetem és a Kárpát-medencéből származó hallgatói a 18-19. században]. In *Die ungarische Sprache und Kultur im Donaunraum. Band 1: Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*. Budapest, Wien, 1989, 69-76.
- Gann, Christoph: *Raoul Wallenberg: so viele Menschen retten wie möglich* [Raoul Wallenberg: a lehető legtöbb embert megmenteni]. München, 1999.
- Geiss, Imanuel: Deutschland und Österreich-Ungarn beim Kriegsausbruch 1914. Eine machthistorische Analyse [Németország és Ausztria-Magyarország az első világháború kitörésekor. Hatalomtörténeti elemzés]. In Gehler, Michael (szerk.): *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung*. Stuttgart, 1996, 375-396.
- Geyr, Géza Andreas von: *Sándor Wekerle 1848-1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie* [Wekerle Sándor 1848-1921. Egy magyar államférfi politikai életrajza]. München, 1993. (Südosteuropäische Arbeiten 91.)
- Geyr, Géza Andreas von: Die Wekerlesiedlung in Budapest. Staatliche Arbeitersiedlung und Gartenstadt. [A budapesti Wekerle-telep. Állami munkásnegyed és kertváros]. In UJB, 1989, 17, 71-94.

- Glass, Hildrun: Minderheiten im rumänischen Banat. Das minderheitenpolitische Konzept der „Arader Zeitung“ und ihr Verhältnis zu Ungarn und Juden (1921-1941) [A romániai Bánátban élő kisebbségek. Az Aradi Újság kisebbségpolitikai nézetei és kapcsolata a magyarokkal és a zsidókkal (1921-1941)]. In *UJB*, 1990, 18, 107-128.
- Glettler, Monika: Die Habsburger Monarchie. Vergangenheit in der Gegenwart [A Habsburg Monarchia. A múlt a jelenben)]. In *Bohemia*, 1995, 35, 287-297.
- Glettler, Monika: The Hungarian Government Position on Slovak Emigration, 1885-1914. [A magyar kormány álláspontja a szlovák emigráció kérdésében, 1885-1914]. In Puskás, Jul. (Szerk.): *Overseas Migration from East Central and Southeastern Europe 1880-1940*. Budapest 1990, 107-118.
- Glettler, Monika: Die Slowaken in Preßburg und Budapest um 1900. [A szlovákok Pozsonyban és Budapesten a századfordulón]. In *Slowakei*, 1989, 21, 121-183.
- Glettler, Monika: Vereine in zentralen Städten der Habsburger Monarchie im 19. und 20. Jahrhundert. Preßburg/Pozsony/Bratislava/Klagenfurt/Celovec. [Egyesületek a Habsburg Monarchia jelentős városaiban a 19. és 20. században. Preßburg/Pozsony/Bratislava és Klagenfurt/Celovec]. In *Der Donauraum*, 1995, 35, 29-38.
- Glettler, Monika: Ökonomie und Nationalismus – ein Kernproblem im multinationalen Staat. Ein Vergleich der Politik Ernest von Koebers und Sándor Wekerles [Közgazdaságtan és nacionalizmus – egy soknemzetiségű állam központi kérdése. Ernst von Koebers és Wekerle Sándor politikájának összehasonlítása]. In *Gegenwart in Vergangenheit*. Festschrift für Friedrich Prinz. München, 1993, 239-255.
- Glettler, Monika: Ethnische Vielfalt in Preßburg und Budapest um 1910 [Pozsony és Budapest etnikai sokszínűsége 1910 táján]. In *UJB*, 1989, 17, 75-152.
- Gneiß, Bettina: István Széchenyi Kasinobewegung im ungarischen Reformzeitalter (1825-1848). Ein Beitrag zur Erforschung der Anfänge der nationalliberalen Organisation im vormärzlichen Ungarn [Széchenyi a kaszinó létrehozásáért indított reformkori mozgalma 1825-1848. Adalék a reformkori Magyarország nemzeti-liberális szerveződéseinek kutatásához]. Frankfurt/Main, Lang, 1990. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3 Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 443.)
- Gönczi, Katalin Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen [Magyar városjog – európai szemmel. A városjog alakulása a későközépkori Magyarországon – Buda példáján keresztül]. Frankfurt am Main, 1997. (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte. 92) Frankfurt am Main, Univ., Diss. 1996.
- Götz, Thomas: Zwischen Kaiser und Sultan. Das Ende des alten Ungarns [A császár és a szultán között. A régi Magyarország vége]. In *Geschichte mit Pfiff*, 94, 9, 29-31.
- Gündisch, Konrad Gustav: Zur Entstehung der sächsischen Nationaluniversität [A szász egyetem létrejötte]. In Kessler, Wolfgang (Szerk.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Köln, Wien, 1990, 63-92.

- Gündisch, Konrad Gustav: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter* [A középkori erdélyi városok előkelő polgárai]. Wien, 1993.
- Gündisch, Konrad Gustav: Deutsche Siedlung im Reich der Stephanskrone. Von den Anfängen bis zu den Schwabenzügen. [Német település Szent István birodalmában. A kezdetektől a svábok beköltözéséig]. In *Deutsche Ostkunde*, 1990, 36, 3-10.
- Gündisch, Konrad Gustav: „Saxones” im Bergbau von Siebenbürgen, Bosnien und Serbien. [Szászok Erdély, Bosznia és Szerbia bányászatában]. In Grimm, Gerhard (szerk.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. München, 1996, 119-132.
- Haslinger, Peter: *Arad, November 1918. Oskár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918*. [Arad 1918. november. Jászi Oszkár és a magyarországi románok 1900 és 1918 között]. Wien, Köln, Weimar, 1993. (Zur Kunde Südosteuropas. II, 19)
- Haslinger, Peter: Ungarn und seine Nachbarn 1918-1938 in den Karikaturen der satirischen Zeitschrift „Borsszem Jankó”. [Magyarország és szomszédai a „Borsszem Jankó” karikatúráiban, 1918-1938]. In *UJB*, 1993/94, 21, 63-87.
- Haslinger, Peter: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922-1932* [A magyar revizionizmus és Burgenland kérdése 1922-1932]. Frankfurt a.M. 1994., (Europäische Hochschulschriften. R. 3, 616)
- Haslinger, Peter: *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895-1994* [Százéves szomszédtság. Ausztria és Magyarország kapcsolatai 1894-1995 között]. Frankfurt a.M., 1996.
- Haslinger, Peter (szerk.): *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa* [Határok a fejekben – a kelet-közép-európai határok történetéhez]. Frankfurt a.M., Berlin, Bern, 1999.
- Helmedach, Andreas: Die Reiseberichte des Grafen Vincenz Bathány. Quellen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Südosteuropas und zur ersten Reformergeneration in Ungarn [Batthyány Vince gróf útbeszámolói. Források Délkelet-Európa társadalom- és gazdaságtörténetéhez, valamint a magyarországi első reformnemzedék történetéhez]. In *SOF*, 1990, 49, 129-192.
- Herter, Balduin: *Siebenbürgische Familien im sozialen Wandel* [Erdélyi családok a társadalmi változások közepette]. M. Philippivel és E. Wagnerrel közreműködésben, szerk. von B. Herter. Köln, Weimar, Wien. 1993.
- Hildebrandt, Gunther: Ungarn und die provisorische deutsche Zentralgewalt in Frankfurt am Main 1848. [Magyarország és az ideiglenes német központi hatalom Frankfurtban, 1848-ban]. In *SOF*, 1992, 51, 169-188.
- Höflinger, Marion: Geisseln Gottes. Die Züge der Magyaren [Isten ostorai. A magyar kalandozások]. In *Geschichte mit Pffiff*, 94, 9, 10-11.
- Hoensch, Jörg K.: Ungarn nach dem II. Weltkrieg. Von der Befreiung zur Diktatur. [Magyarország a második világháború után. A felszabadulástól a diktatúráig]. In Litván, Gy. und Bak, J.M. (szerk.): *Die Ungarische Revolution 1956*. Reform – Aufstand – Vergeltung. Wien, 1994, 21-34.
- Hoensch, Jörg K.: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-

- 1437 [Zsigmond császár. Egy uralkodó az újkor küszöbén 1368-1437]. München, 1996.
- Hoensch, Jörg K.: *Ungarn-Handbuch. Geschichte, Politik, Wirtschaft* [Magyarország kézikönyve. Történelem, politika, gazdaság]. Hannover, 1991.
- Hoensch, Jörg K.: *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen* [Corvin Mátyás – a diplomata, a hadvezér és a mecénás]. Graz, Wien, Köln, 1998.
- Hoensch, Jörg K.: Die Ausschaltung der nichtsozialistischen Parteien in Ostmitteleuropa 1945-1948. [A nem szocialista pártok kiiktatása a hatalomból Közép-Kelet-Európában, 1945-1948.] In Lemberg, H. (szerk.): *Sowjetisches Modell und nationale Prägung. Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem zweiten Weltkrieg*. Marburg/Lahn, 1991, 71-96.
- Hoensch, Jörg K.: Nationalsozialistische Europapläne im Zweiten Weltkrieg. Versuch einer Synthese. [Nemzetiszocialista Európa-tervek a második világháború alatt. Egy szintézis kísérlete]. In Plaschka, R.G. és mások (szerk.): *Mitteleuropakonzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien, 1995, 307-325.
- Hoensch, Jörg K.: Die Wahrnehmung Ungarns in der Öffentlichkeit und in der Politik der Bundesrepublik Deutschland. Magyarország a Német Szövetségi Köztársaság közvéleményében és a politikában]. In Timmermann, H. (szerk.): *Ungarn nach 1945*. Saarbrücken-Scheidt, 1990.
- Hoensch, Jörg K. (szerk.): *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437*. [Luxemburgi Zsigmond király útinaplója, 1368-1437]. Warendorf, 1995.
- Hösch, Edgar: Südosteuropäische Urteile über das Deutsche Reich [A Német Birodalom délkelet-európai megítélése] In Hildebrandt, K. (szerk.): *Das Deutsche Reich im Urteil der Großen Mächte und europäischen Nachbarn (1871-1945)*. München, 1995, 123-139.
- Höpken, Wolfgang: Ethnische Stereotype in Südosteuropa. Anmerkungen zu Charakter, Funktion und Entstehungsbedingungen [Etnikai sztereotípiák Délkelet-Európában. Jellegzetességek, funkciók és keletkezésük körülményei]. In Gündisch, Konrad (szerk.): *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*. Köln, 1998, 7-31.
- Hösch, Edgar: Die Entstehung des Nationalstaats in Südosteuropa [A nemzetállamok kialakulása Délkelet-Európában]. In Brunner, G. (szerk.): *Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration*. Berlin, 1995, 73-89.
- Hoffmann, Katharina: Die jüdische Petition an den Völkerbund gegen das ungarische Numerus clausus-Gesetz von 1920 [Zsidó petíció a Népszövetséghez az 1920. évi magyarországi Numerus clausus törvény ellen]. In *UJB*, 1995/96, 22, 111-152.
- Honnemann, Volker: A medieval queen and her stepdaughter: Agnes and Elizabeth of Hungary. [Egy középkori királyné és a mostohalánya. Magyarországi Ágnes és Erzsébet]. In *Queens and queenship in medieval Europe*. Woodbridge, 1997, 109-119.
- Hüfner, Lorenz: Deutsche Universitäten und Ungarn [A német egyetemek és Magyarország]. In *Festschrift Erich Donnert*, Frankfurt a. Main, 1994, 51-58.
- Hutter, Ulrich (szerk.): *Martin Luther und die Reformation in Ostdeutschland und Südosteuropa* [Luther Márton és a reformáció Kelet-Németországban és Délkelet-Európában]. Sigmaringen, 1991.

- Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez* [1956 – a nemzetközi válságok éve. Lengyelország, Magyarország, Szuéz]. Im Auftrag d. Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, (szerk.): von Winfried Heinemann u. Norbert Wiggershaus. München 1999. (Beiträge zur Militärgeschichte 48.)
- Jehn, Alexander: *Nachbarschaftspolitik im Donauraum. Die besonderen Beziehungen Österreichs zur Tschechoslowakei, zu Ungarn und Jugoslawien in der Ära Kreisky 1970-1983* [Szomszédcságpolitika a Duna-medencében. Ausztria Csehszlovákiához, Magyarországhoz és Jugoszláviához fűződő sajátos kapcsolatai Kreisky alatt, 1970-1983]. Würzburg, Univ., Diss., 1997.
- Kaiser, Wolfram: Ungarische Wissenschaftsverbindungen des 18. Jahrhunderts zur Universität Halle und deren medizinischer Fakultät [A 18. századi magyar tudományos kapcsolatok a hallei egyetemmel és orvosi karával]. In Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 105-141.
- Kalbe, Ernstgert: Südosteuropa als kulturhistorische Region [Délkelet-Európa mint kultúrtörténeti régió]. In *Kultursoziologie. Ambitionen, Aspekte, Analysen. Wissenschaftliche Hefte der Gesellschaft für Kultursoziologie e.V.* 2, 1993, 1, 34-52.
- Kalbe, Ernstgert: Sozialhistorische Aspekte der Nationwerdung in Südosteuropa [A nemzeté válás társadalomtörténeti vonatkozásai]. In Geier, W. (szerk.): *Zu einer Soziologie des Postkommunismus. Kritik, Theorie, Methodologie*. Münster, Hamburg, 1994, 134-152.
- Kalbe, Ernstgert: Die Nationalitätenkonflikte in Ost- und Südosteuropa und ihre historischen Wurzeln [Kelet- és Délkelet-Európa nemzetiségi konfliktusai és azok történeti gyökerei]. In *Berliner Debatte INITIAL. Zeitschrift für sozialwissenschaftlichen Diskurs* 2, 1991, 6, 619-628.
- Kalbe, Ernstgert: Methodologische Überlegungen zur Untersuchung von Nationwerdung in Südosteuropa. [Módszertani megfontolások a nemzeté válás vizsgálatához Délkelet-Európában]. In *Kultursoziologie. Ambitionen, Aspekte, Analysen. Wissenschaftliche Hefte der Gesellschaft für Kultursoziologie e.V.* 3, 1994, 1, 20-42.
- Kellner, Maximilian Georg: Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens atestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa“ [A magyarok betörései az 1150-ig keletkezett források tükrében. A „gens atestanda“-tól a „gens ad fidem Christi conversa“-ig]. München, 1997. (Studia Hungarica 46.), München, Univ., Diss. 1996.
- Kern, Rudolf: *Ungarndeutsche Identität in europäischer Dimension* [A magyarországi németek identitása európai dimenziók közé helyezve]. Ergebnisse einer Symposienreihe. Stuttgart, 1995.
- Kessler, Dieter: *Die deutschen Literaturen Siebenbürgens, des Banates und der Bukowina von der Revolution bis zum Ersten Weltkrieg (1848-1918)* [Német irodalom Erdélyben, a Bánátban és Bukovinában az 1848-as forradalomtól az első világháború végéig (1848-1918)]. Köln, 1997. (Studia Transylvanica 23.)

- Kessler, Wolfgang: Zur Kultur der Magnatenhöfe in Kroatien und Slawonien im 18. Jahrhundert [Főnemesi udvari kultúra Horvátországban és Szlavóniában a 18. században]. In Lauer, R. (szerk.): *Höfische Kultur in Südosteuropa*. Göttingen, 1994, 133-149.
- Kessler, Wolfgang: Stände und Herrschaft in Ungarn und seinen Nebenländern im 18. und frühen 19. Jahrhundert. [A rendek és a hatalom Magyarországon és a szomszédos országokban a 18. században és a 19. század elején]. In *Ständewesen und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit*. Marburg, 1995, 171-191.
- Kessler, Wolfgang: Deutschsprachige Veröffentlichungen im Raum des historischen Ungarn. Erschließung, Sammlung, Benutzung [Német nyelvű kiadványok a történeti Magyarország területén. Feltárás, gyűjtés, használat]. In Schwob, Anton (szerk.): *Deutsche Sprache und Literatur in Südosteuropa*. München, 1994, 191-217.
- Klimstein, Franz von: *Die Sowjetisierung des ungarischen Bildungswesens 1945 und 1950. Der Umbau der mittelschulischen Bildung* [A magyar oktatásügy szovjetizálása 1945-1950 között. A középiskolai képzés átalakítása]. Regensburg, Univ., Diss., 1996.
- König, Heidrun: Zisterziensermönche im mittelalterlichen Siebenbürgen. Einflüsse, Hinterlassenschaft und Ausstrahlung [A ciszterci szerzetesek a középkori Erdélyben. Hatásuk, hagyatékuk és kisugárzásuk]. In *Spiritualität und Herrschaft*. Berlin, 1998, 240-252.
- Kórák, György: *Geschichte des Buchhandels in Ungarn* [A könyvkereskedelem története Magyarországon]. Wiesbaden, 1990. (Geschichte des Buchhandels 3.)
- Kolb, Heike: Blick nach Westen. Kulturblüte im Hochmittelalter [Pillantás Nyugatra. A középkori kultúra virágkora]. In *Geschichte mit Pffiff*, 94, 9.
- Kolbe, Johanna: *Tobias Kärbling und Henriette Kärbling-Pacher. Leben und Werk einer Pester Malerfamilie im Vormärz und Biedermeier* [Tobias Kargling és Henriette Kargling-Pacher. Egy pesti festő család a reformkorban és a biedermeier idején]. München, 1992, (Studia Hungarica 40.)
- Kovács-Bertrand, Anikó: *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918-1931)* [Magyar revizionizmus az első világháború után. A trianoni békeszerződés elleni harc a publicisztikában (1918-1931)]. München, 1997, (Südosteuropäische Arbeiten 99.)
- Kos, Franz-Josef: *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen Österreich-Ungarns und Deutschlands in Südosteuropa 1912-1913. Die Adria-, die Saloniki- und die Kavallafraage* [Ausztia-Magyarország és Németország politikai és gazdasági érdekei Délkelet-Európában, 1912-1913. Az adriai kikötők, a Szaloniki- és a Kavallakérdés]. Wien, Köln, Weimar, 1996. (Zur Kunde Südosteuropas II, 20.)
- Kretschmar, Georg és Kloczowski, Jerzy: Ostmitteleuropa: Böhmen, Ungarn und Polen. [Kelet-Közép-Európa: Csehország, Magyarország és Lengyelország]. In *Die Geschichte des Christentums*. Band 8., Freiburg, 1992, 618-661.

- Küpper, Herbert: *Das neue Minderheitenrecht in Ungarn* [Az új kisebbségi törvény Magyarországon]. München, 1998, (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 36.), Köln, Univ., Diss., 1997.
- Laferl, Christopher F. és Lutter, Christine: „Innere” und „äußere” Autonomie einer Fürstin der Frühen Neuzeit. Maria von Ungarn am Beginn ihrer niederländischen Statthalterschaft (1531-1534) [Egy hercegnő „belső” és „külső” autonómia a kora újkorban. Magyarországi Mária a németalföldi helytartósága kezdetén]. In *Frühneuzeit-Info*, 1997, 8, 170-177.
- Lanier, Amelie: *Das Kreditwesen Ungarns im Vormärz* [Hitelügy a reformkori Magyarországon]. Frankfurt a. Main, 1995, (Europäische Hochschulschriften, R. 3, 638)
- Last, Bärbel Schaefer és Hans-Dieter: Wissenschaftsbeziehungen zwischen der DDR und der Volksrepublik Ungarn am Beispiel der Hochschulbeziehungen. [Az NDK és a Magyar Népköztársaság tudományos kapcsolatai a felsőoktatási kapcsolatok tükrében]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 237-274.
- Lemberg, Hans (szerk.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918-1939). Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten* [Kelet-Közép-Európa a két világháború között (1918-1939). Nemzeti kisebbségek – az új államok ereje és gyengesége]. Marburg, 1997.
- Lemberg, Hans: Der Weg zur Entstehung der Nationalstaaten in Ostmitteleuropa [A nemzetállamok kialakulásának útja Kelet-Közép-Európában]. In Brunner, G. (szerk.): *Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration*. Berlin, 1995, 45-71.
- Lengyel, Zsolt K.: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928* [Kompromisszum-keresés. A korai transzilvanizmus eredete és megjelenési formái]. München, 1993. (Studia Hungarica 41.)
- Lengyel, Zsolt K.: „Intellektuelle Liebelei” oder ideologische Vereinnahmung? Bemerkungen zum persönlichen Verhältnis zwischen Georg Lukács und Thomas Mann [Intellektuális flört vagy ideológiai haszon? Megjegyzések Lukács György és Thomas Mann személyes kapcsolatához]. In *UJB*, 1992, 20, 181-199.
- Lengyel, Zsolt K.: Gelehrsamkeit und Menschlichkeit. Zum Tode Thomas von Bogyay. [Tudományosság és emberség. Bogyay Tamás halálára]. In *UJB*, 1993/94, 21, 213-222.
- Lengyel, Zsolt K.: Der Briefwechsel zwischen Oszkár Jászi und Emil Isac. Zu den Plänen einer donauropäischen Kulturföderation nach dem Ersten Weltkrieg [Jászi Oszkár és Emil Isac levelezése. Az első világháború utáni Dunai Kulturföderáció terveihez]. In *Kurier der Bochumer Gesellschaft für Rumänische Sprache und Literatur*, 1990, 15, 78-90.
- Lengyel, Zsolt K.: Neuerscheinungen zur Geschichte Siebenbürgens und der rumänisch-ungarischen Beziehungen. Die Buchreihe „Encyclopaedia Transylvanica” [Újjonnan megjelent művek Erdély történetéhez és a román-magyar kapcsolatokhoz. Az „Encyclopaedia Transylvanica” könyvsorozat]. In *SOF*, 1998, 57, 259-275.

- Lengyel, Zsolt K.: Rumänische Rechtfertigung und magyarischer „Revisionismus“. Anmerkungen zur siebenbürgischen Frage 1918-1992 [Román igazolás és magyar „revizionizmus”. Megjegyzések az erdélyi kérdéshez 1918-1992]. In *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1993, 7, 67-82.
- Lengyel, Zsolt K.: Grundlinien der politischen Beziehungen zwischen Deutschen und Magyaren im Rumänien der zwanziger Jahre [A németek és magyarok politikai kapcsolatainak alapvonásai Romániában a húszas években]. In *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1994, 17, 172-198.
- Lengyel, Zsolt K.: „Östliche Schweiz“ und Siebenbürgen 1918/19. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativen zur großrumänischen Staatsidee [”Keleti Svájc” és Erdély 1918/19. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéből]. In *Siebenbürgische Semesterblätter* 5, 1992, 1, 107-113.
- Lengyel, Zsolt K.: Österreichischer Neoabsolutismus in Ungarn 1849-1860. Grundlinien, Probleme u. Perspektiven d. historischen Forschung über d. Bach-Ära [Az osztrák neoabszolutizmus Magyarországon 1849-1860. A Bach-korszak történeti kutatásának alapvonásai, problémái és perspektívái]. In *SOF*, 1997, 56, 213-278.
- Lübke, Christian: *Arbeit und Wirtschaft im östlichen Mitteleuropa. Die Spezialisierung menschlicher Tätigkeit im Spiegel hochmittelalterlichen Toponymie in den Herrschaftsgebieten von Piasten, Premysliden und Arpaden* [Munka és gazdaság Közép-Európa keleti részén. Az emberi tevékenység szakosítása a középkori toponímia tükrében a Premyslek, az Árpádok és a Piastok uralma alatt álló területeken]. Stuttgart, 1991.
- Macek, Josef, Marosi, Ernő és Seibt, Ferdinand (szerk.): *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400* [Luxemburgi Zsigmond. Egy császár és király Közép-Európában, 1387-1437. Adalékok Zsigmond császár uralkodásához és az 1400 körüli európai történelemhez]. Warendorf, 1994, Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit 5.
- Mack, Karlheinz (szerk.): *Revolutionen in Ostmitteleuropa 1789-1989. Schwerpunkt Ungarn*. [Forradalmak Keletközép-Európában, 1789-1989. Középpontban Magyarországon]. Wien, München, 1995.
- Majoros, Ferenc: Im Glanz der Anjou. Ungarn im 14. Jahrhundert [Az Anjouk fényében. Magyarország a 14. században]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 22.
- Majoros, Ferenc és. Rill, Bernd: *Bayern und die Magyaren. Die Geschichte einer elfhundertjährigen Beziehung* [Bajorország és a magyarok. Egy 11 évszázados kapcsolat története]. Regensburg, 1991.
- Matesic, J. és Heitmann, K. (szerk.): *Südosteuropa in der Wahrnehmung der deutschen Öffentlichkeit vom Wiener Kongreß (1815) bis zum Pariser Frieden (1856)* [Délkelet-Európa megjelenése a német közvéleményben a bécsi kongresszustól (1815) a párizsi békéig (1856)]. München, 1990.
- Mohnhaupt, Heinz, Schönfeldt, Hans A. és Gündel, Annerose (szerk.): *Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944-1989). Einführung*

- in die Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation. Bd 2: Ungarn (1944-1989) [Jogi normák érvényesítése a második világháború utáni kelet-európai társadalmakban (1944-1989). Bevezetés a jogfejlődésbe forrásiratokkal. 2. köt. Magyarország (1944-1989)]. Frankfurt a. Main, 1997. (Ius Commune. Sonderheft)
- Molnár, Elisabeth: Der Einfluß der Kriegsschädigungen auf die ungarische Landwirtschaft. [A háborús jóvátételek hatása a magyar mezőgazdaságra]. In *Potsdam 1945*. Berlin, 1997, 357-374.
- Mommsen, Wolfgang J.: Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropaplanungen im Deutschen Reich vor und während des Ersten Weltkrieges [A Közép-Európagondolat és a Közép-Európa-tervek a Német Birodalomban az első világháború előtt és alatt]. In Plaschka, Richard, G. és Drabek, Anna M. (szerk.): *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien, 1995, 3-24.
- Mommsen, Wolfgang J.: Das Deutsche Reich und Österreich-Ungarn im Ersten Weltkrieg. Die Herabdrückung Österreich-Ungarns vom Vasallen der deutschen Politik [A Német Birodalom és Ausztria-Magyarország az első világháborúban. Ausztria-Magyarországnak a német politika vazallusává stüllesztése]. In *Der „Zweibund“ 1879*. Wien, 1996, 383-407.
- Müller-Wille, Michael és. Schneider, Reinhard (szerk.): *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahme des Früh- und Hochmittelalters. Methodologische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte* [Az európai honfoglalás néhány problémája a kora- ill. virágzó középkorban. Módszertani vita a régészet és a történettudomány határterületén]. Sigmaringen, 1994.
- Mout, M.E.H. Nicolette: Die politische Theorie in der Bildung der Eliten: Die Lipsius-Rezeption in Böhmen und Ungarn [A politikai teória az elit-képzésben. A Lipsius-recepció Csehországban és Magyarországon]. In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*. Leipzig, 1996, 243-264.
- Nebelin, Manfred: *Deutsche Ungarnpolitik 1939-1941* [A német Magyarország-politika 1939-1941]. Opladen, 1989.
- Nebelin, Manfred: „Barbarossa” und Ungarn. Aus dem Kriegstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Königlich Ungarischen Wehrmacht 1941 [A „Barbarossa”-terv és Magyarország. A kir. magyar honvédség főparancsnoksága mellé rendelt német tábornok háborús naplójából 1941]. In *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 1994, 53, 101-122.
- Nehring, Karl: Südost-Institut [A Délkelet-Európa Intézet]. In Oberländer, Erwin (szerk.): *Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945-1990*. Stuttgart, 1992, 295-303.
- Nehring, Karl: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadiach-habsburgischen Gegensatz im Donauraum* [Corvin Mátyás, III. Frigyes császár és a birodalom. A Hunyadiak és Habsburgok ellentéte a Duna térségében]. München, 1989. (Südosteuropäische Arbeiten 72.)
- Nehring, Karl: Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Gyula Szekfü 1934-1936 [A Délkelet-Európa-kutatások kezdeteiről. Fritz Valjavec levelezése Szekfü Gyulával, 1934-1936]. In *SOF*, 1991, 50, 1-30.

- Nehring, Karl: Veröffentlichungen zur Geschichte Südosteuropas in der Bundesrepublik Deutschland 1991-95 [Újabb kiadványok Délkelet-Európa történetéről a Német Szövetségi Köztársaságban 1991-95]. In *SOF*, 1997, 56, 423-463.
- Nehring, Karl (szerk.): *Austro-Turcica 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte in der Zeit Süleymans des Prächtigen* [Austro-Turcica 1541-1552. A török Portához küldött Habsburg követek diplomáciai iratai Nagy Szulejmán idején]. München, 1995. (Südosteuropäische Arbeiten 95.)
- Neschwara, Christian: Die Geltung des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn und seinen Nebenländern von 1853-1861 [Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv érvényessége Magyarországon és a csatolt országokban 1853-1861 között]. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abt.*, 1996, 113, 362-376.
- Olbrich, Herbert: Britische Sicherheitspolitik und Sicherheitsinteressen in Ost- und Südosteuropa während der Locarno-Ära [Brit biztonságpolitika és biztonsági érdekek Kelet- és Délkelet-Európában a Locarno-időszakban]. In *Locarno und Osteuropa*. Marburg, 1994, 93-106.
- Pantenburg, Isabel F.: *Im Schatten des Zweibundes. Probleme österreichisch-ungarischer Bündnispolitik 1897-1908* [A Kettősszövetség árnyékában. Az osztrák-magyar szövetségi politika kérdései 1897-1908]. Wien, Köln, Weimar, 1996. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs. 86) Bonn, Univ., Diss. 1993.
- Pazmandi, Susanne: Industrialisierung und Urbanisierung und ihre Auswirkungen auf Deutsche und Magyarern in Oberungarn/Slowakei 1900-1938 [Az iparosítás és urbanizáció hatásai a Felvidéken/Szlovákiában élő németekre és magyarokra 1900-1938 között]. In Hösch, Edgar és Seewann, Gerhard (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität*. München, 1991, 161-231.
- Peschke, Hans-Peter von: Der Heilige König Stephan I. begründet das Arpáden-Reich [I. Szent István király, az Árpádok birodalmának megalapítója]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 12-14.
- Petneki, Aron: Exequiae Regis. Die Begräbniszeremonie des Königs Matthias Corvinus vor ihrem ungarischen Hintergrund [Exequiae Regis. Mátyás király temetési ceremóniája magyar háttérrel]. In *Der Tod des Mächtigen*. Paderborn, 1997, 113-124.
- Pichler, Rupert: Handelsverträge und wirtschaftliche Beziehungen zwischen Italien und Österreich-Ungarn in den Jahren 1861-1914 [Az Olaszország és Ausztria-Magyarország közötti kereskedelmi szerződések és gazdasági kapcsolatok 1861-1914 között]. In *Römische historische Mitteilungen*, 1997, 39, 321-374.
- Pietsch, Walter: Zwischen Reform und Orthodoxie. Der Eintritt des ungarischen Judentums in die moderne Welt [Reform és ortodoxia között. A magyar zsidóság belépése a modern világba]. Berlin, 1999.

- Prien, Jochen: *Geschichte des Jagdgeschwaders 77: 1944-1945 Einsatz des JG 77 in Italien, Januar bis September 1944, Einsatz der III./JG 77 in Rumänien und Ungarn, Oktober 1943 bis September 1944*. [A 77. Vadászrepülő ezred története 1944-1945. A 77. VRE bevetése Olaszországban, 1944 január-szeptember között. A III. VRE Romániában és Magyarországon 1943 októberétől 1944 szeptemberéig]. Eutin, 1995.
- Puttkamer, Joachim von: *Ungarische Schulpolitik und deutscher Schulalltag in Siebenbürgen und in der Zips 1867-1914* [A magyar iskola-ügy és a német iskolák mindennapjai Erdélyben és a Szepességben 1867-1914]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1997/98, 40/41, 32-57.
- Rehder, Peter: *Das neue Osteuropa von A-Z: Staaten, Völker, Minderheiten, Religionen, Kulturen, Sprachen, Literaturen, Geschichte, Politik, Wirtschaft neue Entwicklungen in Ost- und Südosteuropa* [Az új Kelet-Európa. Kézikönyv A-tól Z-ig. Országok, népek, kisebbségek, vallások, kultúrák, nyelvek irodalmak, történelem, politika, gazdaság. Új fejlemények Kelet- és Délkelet-Európában]. München, 1993.
- Reinert-Tárnoky, Ilona: *Prälat Sándor Giesswein. Christlicher Sozialismus und Demokratie in Ungarn zu Beginn des 20. Jahrhunderts* [Giesswein Sándor prélátus. Keresztény-szocializmus és demokrácia Magyarországon a 20. század kezdetén]. 1.rész. In *UJB*, 1997, 23, 205-286.
- Reinert-Tárnoky, Ilona: *Das nationale Selbstverständnis der Ungarn* [A magyarok nemzeti önértelmezése]. In *Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas*. Festschrift für Günther Stökl zum 75. Geburtstag. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Stuttgart, 1991, 93-104.
- Reinprecht, Christoph: *Nostalgie und Amnesie. Bewertung von Vergangenheit in der Tschechischen Republik und in Ungarn* [Nosztalgia és felejtés. A múlt megítélése a Cseh Köztársaságban és Magyarországon]. Wien, 1996.
- Rill, Bernd: *Jenseits des Waldes. Die Besiedelung Siebenbürgens*. [Az erdőkön túl. Erdély betelepülése]. In *Geschichte mit Pffiff*, 94, 9, 20.
- Rill, Bernd: *Bruderzwist im Hause Arpad* [Testvérek viszálya az Árpádházban]. In *Geschichte mit Pffiff*, 94, 9, 4-7.
- Röder, Annemarie: *Deutsche, Schwaben, Donauschwaben. Ethnisierungsprozesse einer deutschen Minderheit in Südosteuropa* [Németek, svábok, dunai-svábok. Egy délkelet-európai német kisebbség etnikummá válásának folyamata]. Marburg, 1998.
- Roesler, Jörg: *Die Entwicklung der Hauptstädte der europäischen RGW-Länder als nationale Industriezentren vom Vorabend des Zweiten Weltkriegs bis zum Ende der sechziger Jahre* [Az európai KGST-országok fővárosainak a nemzeti ipar központjaiként való fejlődése a második világháború előestéjétől a hatvanas évek végéig]. In *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas*, 1989, 33, 165-184.
- Roth, Erik: *Die planmäßige Besiedlung des mittleren Donautals, insbesondere des Banats, im 18. Jahrhundert* [A Dunavölgy középső részének tervszerű betelepítése a 18. században, különös tekintettel a Bánátra]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1989/90, 32/33, 90-111.

- Roth, Harald: *Der „Deutsch-sächsische Volksrat für Siebenbürgen“ 1918/19*. [A Szász Nemzeti Tanács Erdélyben, 1918/19]. München, 1993. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Wissenschaftliche Reihe 63.)
- Roth, Harald: Die Rolle Siebenbürgens im habsburgisch-osmanischen Konflikt 1663/64 [Erdély szerepe az 1664/64-es Habsburg-török konfliktusban]. In *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1989, 1-2, 52-72.
- Roth, Harald: Siebenbürgen [Erdély]. In Weithmann, M.W. (szerk.): *Der ruhelose Balkan. Die Konfliktregion Südosteuropas*. München, 1993.
- Roth, Harald: Der abschließende Bericht des Deutsch-sächsischen Nationalrats für Siebenbürgen (5. November 1919) [Az Erdélyi Szász Nemzeti Tanács zárójelentése (1919 november 5.)]. In *Siebenbürgische Semesterblätter* 6, 1992, 1, 55-62.
- Roth, Harald (szerk.): *Repertorium Transylvanicum. Eine Einführung in die wissenschaftliche Literatur über Siebenbürgen* [Repertorium Transylvanicum. Bevezetés az Erdélyről szóló tudományos irodalomba]. München, 1990. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 33). Diss.
- Schaser, Angelika: The Abolishment of Medieval Privileges in the Habsburg Monarchy: The Case of Saxons in Transylvania at the End of the Eighteenth Century. [A középkori privilégiumok megszüntetése a Habsburg Monarchiában. Az erdélyi szászok esete a 19. század végén]. In *East European Quarterly*, 1994, 28, 49-61.
- Schaser, Angelika: Das Fürstentum Siebenbürgen 1650-1850 [Az Erdélyi fejedelemség 1650-1850]. In *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Stuttgart, 1993, 948-970.
- Schaser, Angelika: Die Juden Siebenbürgens vom 16. bis zum 18. Jahrhundert [Az erdélyi zsidók a 16. és 18. század között]. In *SOF*, 1990, 49, 57-94.
- Schaser, Angelika: *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskripts für Hermannstadt*. Stuttgart, 1989. [Jozefinista reformok és a társadalmi átalakulás Erdélyben. A koncivilitás-rendelet jelentősége Nagyszebenben]. Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 29. Berlin, Freie Univ., Diss., 1986.
- Schenk, Annemie: *Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur* [Az erdélyi németek, történetük és kultúrjuk]. München, 1992.
- Schläger, Ulrike: *Die Judenräte in Ungarn 1944* [A magyarországi Zsidó Tanács 1944-ben]. Köln, 1996. (PapyRossa-Hochschulschriften 10.)
- Schmidt, Anton-Heinz és. Sigrun S. L. Schmidt: *Europa und die Steppenvölker. Hunnen, Awaren, Magyaren und Mongolen* [Európa és a sztyeppe népei. Hunok, avarok, magyarok és mongolok]. Aigen-Vogelhub, 1998.
- Schmidt, Rainer F.: *Graf Julius Andrássy. Vom Revolutionär zum Außenminister* [Andrássy Gyula gróf. Forradalmárból lett külügyminiszter]. Göttingen, Zürich 1995. (Persönlichkeit und Geschichte. 148/149)
- Schmidt, Rainer F.: Andrássy und Bismarck. Konvergenz oder Divergenz oder Konfliktlösungsmodelle in der Orientkrise der Jahre 1875-1878? [Andrássy és

- Bismarck. Egyezés vagy különbözőség, avagy a konfliktusok megoldásának modelljei a keleti válság éveiben, 1875-1878?]. In *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung*. Stuttgart, 1996, 271-293.
- Schmidt, Rainer F.: *Die gescheiterte Allianz. Österreich-Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ära Andrássy (1867-1878/79)* [A csődöt mondott szövetség. Ausztria-Magyarország, Anglia és a Német Birodalom Andrássy idején (1867-1878/78)]. Frankfurt a. Main, 1992. (Europäische Hochschulschriften. R. 3, 517)
- Schmidt, Rainer F.: Graf Julius Andrássy und der Zweibund. Zur Vorgeschichte des Bündnisses vom Oktober 1879 zwischen Österreich-Ungarn und dem Deutschen Reich. [Andrássy Gyula gróf és a Kettős Szövetség. Az 1879. októberében, Ausztria-Magyarország és a Német Birodalom közötti szövetség előtörténetéhez]. In *Der „Zweibund“ 1879*, Wien, 1996, 3-39.
- Schmidt-Rösler, Andrea: Pläne für eine Personalunion zwischen Rumänien und Ungarn 1919-1932. [Tervek egy Románia és Magyarország közötti perszonáluniónhoz, 1919-1932]. In *UJB*, 1992, 20, 92-115.
- Schmitt, Jürgen: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180-1241 [Az Árpádok Balkán-politikája 1180-1241 között]. In *UJB*, 1989, 17, 25-52.
- Schneider-Färber, Karin: *Bevor Árpád kam* [Mielőtt Árpád megérkezett]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 8-9.
- Schödl, Günter: „Reformierte Geschichte“: Politik und Geschichtsbewußtsein im gegenwärtigen Ungarn [Megreformált történelem. Politika és történelmi tudat a jelenkori Magyarországon]. In Burrichter, C. és Schödl, G. (szerk.): *„Ohne Erinnerung keine Zukunft!“*. Zur Aufarbeitung von Vergangenheit in eigen europäischen Gesellschaften unserer Tage. Köln, 1992, 141-158.
- Schödl, Günter (szerk.): *Land an der Donau (Geschichte der Deutschen im Osten Europas)*. [Ország a Duna mentén. (A németek története Európa keleti felén)]. Berlin 1995.
- Schödl, Günter: Die Deutschen in Ungarn. [A németek Magyarországon]. In Bade, Klaus J. (szerk.): *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland*. München, 1992, 70-84.
- Schödl, Günter: Nationalstaat und nationale Minderheit im östlichen Europa. [Nemzetállam és nemzeti kisebbség Kelet-Európában]. In *Suevia Panonica*, 1991, 9/19, 81-91.
- Schödl, Günter: *Formen und Grenzen des Nationalen. Beiträge zu nationaler Integration und Nationalismus im östlichen Europa*. [A nemzeti jelleg formái és határai. Adalékok a kelet-európai nemzeti integrációhoz és nacionalizmushoz]. Erlangen, 1990. (Erlanger Osteuropa-Studien 2)
- Schramm, Gottfried: Polen – Böhmen – Ungarn. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur des Spätmittelalters. [Lengyelország – Csehország – Magyarország. Nemzetek feletti azonosságok a kései középkor politikai kultúrájában]. In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*. Leipzig, 1996, 13-38.
- Schurdel, Harry: Die Stephanskrone. Ungarns heiliges Symbol. [A Szent Korona. Magyarország szent szimbóluma]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 24.

- Schwab, Ingo: Rinder aus dem Umland – Ochsen aus Ungarn. Entwicklungsprobleme des städtischen Ernährungsgewerbe in der Frühen Neuzeit am Beispiel einer oberdeutschen Residenzstadt. [Marhák a környékről – ökrök Magyarországról. A városi élelmezés problémái a korai újkorban egy délnémet szék-város példáján]. In *Scripta Mercuriae*. 1995, 29, 20-79.
- Seewann, Gerhard és Hösch, Edgar (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“*. [Az etnikai identitás aspektusai. A „németek és magyarok mint Dunamenti nemzeti kisebbségek” kutatás eredményei] München, 1991. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 35)
- Seewann, Gerhard: Der Beitrag der deutschen Geschichtswissenschaft zur ungarischen Geschichte 1981-1990. [A német történettudomány Magyarország történetéről 1981-1990]. In *Hungarologia*, 1993, 4, 53-71.
- Seewann, Gerhard és. Sitzler, Kathrin Ungarn – Kontinuität der Brüche [Magyarország – a törések kontinuitása]. In Bonwetsch, B. u. Grieger, M. (szerk.): *Was früher hinterm Eisernen Vorhang lag. Kleine Osteuropakunde vom Baltikum bis Bessarabien*. Dortmund, 1991, 150-172.
- Seewann, Gerhard: Habsburg und Politik. Zur politischen Doktrin habsburgischer Herrschaft (1526-1848) [A Habsburgok és a politika. A Habsburg-uralom politikai doktrínájáról (1526-1848)]. In *Siebenbürger Semesterblätter* 3, 1989, 1, 71-80.
- Seewann, Gerhard: Zigeuner in Ungarn 1945-1990. Etnische Minderheit oder soziale Randgruppe. [Cigányok Magyarországon 1945-1990. Etnikai kisebbség vagy a társadalom szélére szorult csoport]. In *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 1993, 32, 283-290.
- Seewann, Gerhard: Das Deutschtum in Ungarn seit 1945 [Németek Magyarországon 1945 után]. In Brunner, G. (szerk.): *Die Deutschen in Ungarn*. München, 1989, 97-107.
- Seewann, Gerhard: Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik, 1949-1990 [A kisebbségek a magyar belpolitikában, 1949-1990]. In Heuberger, V. (szerk.): *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten*. Wien, München, 1994, 105-114.
- Seewann, Gerhard: Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenbecken 1918-1980. Ein typologischer Vergleich ihrer Entwicklung [Magyar és német kisebbségek a Duna-Kárpátok térségében 1918-1990. Összehasonlító tipológia]. In Nelde, Peter (szerk.): *Plurilingua VIII. Historische Sprachkonflikte*. Bonn, 1989.
- Seewann, Gerhard: Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa [Erdélyi szászok, magyarországi németek, svábok? Elmékedések a délkelet-európai németiség identitásának problémáiról]. In G. Seewann (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990*. Inter University Center, Dubrovnik, 8.-14. April 1991. München, 1992, 139-155.

- Seewann, Gerhard: Ungarns Deutschlandbild in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts [Németország képe Magyarországon a 20. század első felében]. In Süßmuth, Hans (szerk.): *Deutschlandbilder in Polen und Rußland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn*. Baden-Baden, 1993, 252-264.
- Seewann, Gerhard: Der Vertreibungsprozeß in und nach dem Zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen [A második világháború alatti és utáni kitelepítések brit források tükrében]. In Seewann, Gerhard (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*. München, 1997, 55-89.
- Seewann, Gerhard és. Péter Dippold (szerk.): *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas* [Bibliográfiai kézikönyv Délkelet-Európa etnikai csoportjairól]. 1. 2. k. München, 1997.
- Seewann, Gerhard: „Mégis huncut a német.” – Zum Ungarn- und Deutschlandbild in der Zwischenkriegszeit [”Mégis huncut a német.” – A két világháború közötti Magyarország-képről]. In Fischer, Holger (szerk.): *Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn*. Materialien des wiss. Symposions am 26. und 27. Mai 1995 im Hamburg. München, 1996, 63-74.
- Seewann, Gerhard: Grundzüge der Türkenkriegsepoche 1683-1699 und der Feldzug 1697 [Az 1683-1699-es török háborúk alapvető vonásai és az 1697. évi hadjárat]. In *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs, Szigetvár, 1997, 49-68.
- Seewann, Gerhard: Grenzüberschreitende Migration am Beispiel Ungarns, Rumäniens und Bulgariens im Rahmen der Ost-West-Migration des 20. Jahrhunderts [Határokon átlépő migráció Magyarország, Románia és Bulgária példáján. A 20. századi kelet-nyugati irányú vándorlás]. In Gestrich, Andreas és Marita Krauss (szerk.): *Migration und Grenze*. Stuttgart, 1998, 155-166.
- Seewann, Gerhard: Migration in Südosteuropa als Voraussetzung für die neuzeitliche West-Ost-Wanderung [A délkelet-európai migráció mint az újkori nyugat-keleti irányú vándorlás előfeltétele]. In Beer, Mathias és Dittmar Dahlmann (szerk.): *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart, 1999, 89-108.
- Seewann, Gerhard és Norbert Spannenberger (szerk.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46*. [A magyarországi német népcsoport vezetője, Franz A. Basch elleni népbírósági per iratai, Budapest 1945/46]. München, 1999. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 37.)
- Senz, Ingomar: *Die Donauschwaben* [A magyarországi németek]. München, 1994.
- Senz, Ingomar: Die Ansiedlungsgebiete der Deutschen im Königreich Ungarn während des 18. und 19. Jahrhunderts [A Magyar Királyságba települt németek szállásterületei a 18. és 19. században]. In Grimm, Gerhard (szerk.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. 1. k., München, 1995, 159-173.
- Silagi, Gabriel: Zum Text der Gesta Hungarorum des anonymen Notars [Anonymus Gesta Hungarorumjának szövegéről]. In *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1989, 45, 173-180.

- Silagi, Michael: Die internationale Regelungen zum Archivgut der Habsburgermonarchie nach 1918. Zum Schicksal von Archiven beim Staatszerfall [A Habsburg Monarchia archívumának 1918 utáni nemzetközi szabályozása. Az archívumok sorsa az állam széthullása után]. In *SOF*, 1996, 55, 311-333.
- Spannenberger, Norbert: Die „Treuebewegung“. Mythos und Wirklichkeit einer „ungardeutschen“ Untergrundbewegung [A „hűség mozgalom“. Egy magyarországi német földalatti mozgalom mítoszai és a valóság]. In *Süüdostdeutsches Archiv*, 1997/98, 40/41, 107-132.
- Stauber, Reinhard: Reichslehnenrecht oder Machtpolitik? Der Einfluß des Ungarnkönigs Matthias Corvinus auf die bayerische Reichspolitik im Spiegel eines zeitgenössischen Gutachtens [Birodalmi hűbérjog vagy hatalmi politika? Mátyás magyar király befolyása a bajor birodalmi politikára egy kortárs vélemény tükrében]. In *UJB*, 1991, 19, 17-54.
- Stromer, Wolfgang von: Die Saigerhütte. Deutsch-ungarischer Technologie-Transfer im Spätmittelalter bei der Entwicklung der Kupfer-Silber-Scheidekünste zur „ars conflatoria separantia argentum a cupro cum plumbo vulgo saigerhütten nuncupatur“ [A csurgatókohó. Német-magyar technológia-transzfer a kései középkorban a réz és az ezüst elválasztásának fejlődésében „ars conflatoria separantia argentum a cupro cum plumbo vulgo saigerhütten nuncupatur“]. In Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 27-57.
- Sundhaussen, Holm: Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa in historischer Perspektive [Intézmények és intézményes változások Délkelet-Európában történeti perspektívában]. In Papalekas, J.C. (szerk.): *Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa*. München, 1994, 35-54.
- Sundhaussen, Holm: Der Wandel in der osteuropäischen Agrarverfassung während der frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Divergenz der Entwicklungswege von Ost- und Westeuropa [A kelet-európai mezőgazdaság változásai a korai újkorban. Adalékok Kelet- és Nyugat-Európa fejlődésének különbözőségéhez]. In *SOF*, 1990, 49, 15-56.
- Sundhaussen, Holm: Bevölkerungsverschiebungen in Südosteuropa seit der Nationalstaatswerdung (19./20. Jh.) [Népmozgások Délkelet-Európában a nemzetállamok létrejötte után (19./20. század)]. In *Comparativ*, 1996, 1, 25-40.
- Szabo, Daniel: Das Europabild in Ungarn um die Jahrhundertwende. Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten der politischen und weltanschaulichen Gruppen [Európa-kép a századforduló Magyarországon. Hasonlóságok és különbségek a politikai és világnézeti csoportosulásoknál]. In *Die historische Einheit Europas*. Bonn, 1994, 37-48.
- Szöllösi-Janze, Margit: „Pfeilkreuzler, Landesverräter und andere Volksfeinde“. Generalabrechnung in Ungarn [”Nyilasok, hazaárulók és a nép egyéb ellenségei“. Általános leszámolás Magyarországon]. In Henke, K.D. és Woller, H. (szerk.): *Politische Säuberung in Europa – Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1991, 311-357.

- Szöllösi-Janze, Margit: „Sollen wir Sklaven sein oder frei?“ Revolution in Ungarn 1956 [”Rabok legyünk vagy szabadok?” Forradalom Magyarországon, 1956]. In *Praxis Geschichte*, 1995, 2, 32-36.
- Szöllösi-Janze, Margit: *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft* [A nyilaskeresztes mozgalom Magyarországon. Történelmi kontextus, fejlődés, uralom]. München, 1989. (Studien zur Zeitgeschichte 35) München, Univ., Diss.
- Szöllösi-Janze, Margit: Die Judenpolitik in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und im Zweiten Weltkrieg [A magyarországi zsidópolitika a két világháború között és a második világháború idején]. In *Festschrift Wolfgang Schieder*. Vierow, 1997.
- Timmermann, Heiner (szerk.): *Ungarn nach 1945* [Magyarország 1945 után]. Saarbrücken-Scheidt, 1990.
- Toth, Adalbert: Die Genehmigungspraxis politischer Vereine und Parteien in Ungarn 1892-1896 [Politikai egyesületek és pártok engedélyezésének gyakorlata Magyarországon, 1892-1896]. In *UJB*, 1990, 18, 75-105.
- Treszl, Anton: Die Flurnamen der Gemeinde-Gemarkung von Tarian (Tarjan) [Dűlőnevek Tarján község határában]. In *UJB*, 1995/96, 22, 183-197.
- Troebst, Stefan: Aufgaben und Ziele vergleichender historischer Forschung zur ethnischen Struktur und zu den Nationalismen Osteuropas [A kelet-európai etnikai struktúrák és nacionalizmusok összehasonlító történeti kutatásának feladatai és céljai]. In *SOM*, 1993, 33, 146-156.
- Troebst, Stefan: Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich [Történeti Kelet-Európa-kutatás a Harmadik Birodalomban]. In *Archiv für Sozialgeschichte*, 991, 31, 599-605.
- Troebst, Stefan: Ethnien und Nationalismen in Osteuropa. Drei Vorüberlegungen zur vergleichenden historischen Forschung [Etnikumok és nacionalizmusok Kelet-Európában. Három elmélkedés az összehasonlító történeti kutatásról]. In *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1994, 5, 7-22.
- Troebst, Stephan: Rückständigkeit und Modernisierung in Südosteuropa 1830-1940. Ein Symposium [Visszamaradottság és modernizálás Délkelet-Európában, 1830-1940. Egy symposion]. In *SOF*, 1989, 48, 245-250.
- Tüskes, Gábor és Knapp, Eva: Literaturangebot und Bildungsprogramm in den barockzeitlichen Bruderschaftspublikationen in Ungarn [Irodalmi kínálat és oktatási program a magyarországi barokk-kori laikus publikációkban]. In *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 1992, 17, 1-42.
- Ungarn im Schatten nationalsozialistischer Bündnis- und Hegemonialpolitik 1933-1941* [Magyarország a nemzetiszocialista szövetségi- és hegemoniapolitika árnyékában]. Claudia Papp (szerk.). Marburg, 1999. (Wissenschaft auf CD-ROM)
- Völker, Arina: Die naturwissenschaftlichen und technischen Disziplinen in den ungarisch-deutschen Wissenschaftsverbindungen (16.-18. Jahrhundert) [A természettudományok és a technika a magyar-német tudományos kapcsolatokban (16-18. század)]. In Fischer, Holger és Szabadvány, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 71-104.

- Völkl, Ekkehard: *Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen* [Nyugat-Bánát. Németek, magyarok és más népcsoportok]. München, 1991. (Studia Hungarica 38.)
- Völkl, Ekkehard: Grenzrevision (1942) und Umsiedlung von Magyaren (1943/44). Ungarn und das „Generalgouvernement“ [Határrevízió (1942) és a magyarok áttelepülése (1943/44). Magyarország és a „Főköormányzóság”]. In *UJB*, 1991, 19, 255–261.
- Völkl, Ekkehard: Deutsche und Ungarn im West-Banat (1941–44) [Németek és magyarok a Nyugat-Bánátban (1941–1944)]. In Brunner, Georg (szerk.): *Die Deutschen in Ungarn*. München, 1989, 87–96.
- Volkmer, Gerhard F.: Die deutsche Forschung zum osteuropäischen Judentum 1933–1945 [A kelet-európai zsidóság történetének (1933–1945) német kutatása]. In *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 1989, 42, 109–214.
- Wagner, Ernst: Die Ansiedlung der Sachsen in Siebenbürgen im Lichte neuerer Forschungen [A szászok letelepedése Erdélyben újabb kutatások fényében]. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Linguistica*, 1991, 22, 155–166.
- Wangermann, Ernst: Preußen und die revolutionären Bewegungen in Ungarn und den österreichischen Niederlanden zur Zeit der Französischen Revolution [Porszország és a forradalmi mozgalmak Magyarországon és Osztrák-Németalföldön a francia forradalom idején]. In *Preußen und die revolutionären Herausforderungen seit 1789*. Berlin, 1991, 77–86.
- Weber, Matthias: Ein Modell für Europa? Die Nationalitätenpolitik in der Habsburgermonarchie – Österreich und Ungarn 1867–1914 im Vergleich. [Modell Európának? A Habsburg Monarchia nemzetiségi politikája – Ausztria és Magyarország összehasonlítása, 1867–1914]. In *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 1996, 47, 651–672.
- Weczerka, Hugo: Die Südostbeziehungen der Hanse [A Hansa délkelet-európai kapcsolatai]. In Angermann, Norbert (szerk.): *Die Hanse und der deutsche Osten*. Lüneburg, 1990, 117–132.
- Weczerka, Hugo (szerk.): *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405. Das älteste Stadtbuch der Stadt Kaschau* [Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405. Kasza város legrégebbi iratai]. München, 1994. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 34)
- Weithmann, Michael W.: Die „Ungarn-Flichburgen“ des 10. Jahrhunderts. Beispiele aus dem südbayerischen Raum [„Magyar-menedékvárak” a 10. században. Délbajor példák]. In *UJB*, 1992, 20, 1–26.
- Wildner, Dénes: *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns = A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára*. 1. 2. k. München 1996–1998. (Studia Hungarica. 44. 45.)
- Wilhelmi, Jürgen: Herren des Balkans. Das Königreich im hohen Mittelalter [A Balkán urai. A királyság a virágzó középkorban]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 15–17.

- Wolf, Josef: Raumbewertung, Verkehr und Verkehrspolitik im Banat des 18. Jahrhunderts im Lichte der Landesbeschreibungen [Területfelmérés, közlekedés és közlekedéspolitik a Bánátban a 18. században a leírások fényében]. In *Südosstdeutsches Archiv*, 1995/96, 38/39, 41-70.
- Wolfschmidt, Gudrun: Deutsch-ungarische Beziehungen in der Astronomie und Astrophysik [Német-magyar kapcsolatok az asztronómiában és az asztrofizikában]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarischer Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 337-373.
- Zach, Krista: Bevölkerungsstruktur Siebenbürgens im Wandel, 17.-19. Jh. [Erdély népességi struktúrájának változásai, 17-19. század]. In *Siebenbürger Semesterblätter*, 1989, 1, 41-51.
- Zach, Krista: Religiöse Toleranz und Stereotypenbildung in einer multikulturellen Region. Volkskirchen in Siebenbürgen [Vallási türelem és a sztereotípiák képződése egy multikulturális régióban. Népi egyházak Erdélyben]. In Gündisch, Konrad (szerk.): *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*. Köln, 1998, 109-154.
- Zimmermann, Harald: Die deutsch-ungarischen Beziehungen in der Mitte des 12. Jahrhunderts und die Berufung der Siebenbürger Sachsen [Német-magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi százok elhivatottsága]. In *Veröffentlichungen des Alemannischen Instituts*, 1995, 61, 151-165.
- Zimmermann, Harald: Die Deutschen Siebenbürgens im Königreich Ungarn [Az erdélyi németek a Magyar Királyságban]. In Roth, Harald (szerk.): *Die Siebenbürger Sachsen in Geschichte und Gegenwart*. Köln, 1994, 1-14.

(Összeállította: Holger Fischer,
közreműködött Gerhard Seewann)

